

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN

A LÍRIKUS ZRÍNYI

--- II. fejezet ---

1. *Az eposz előtt* [...] 2. *A „Szigeti veszedelem” keletkezésére utaló kormeghatározó adatok* – Homonnai Gyurkó – Zrínyi és Lippay – A XIV. ének további kihagyott strófái – A kanizsai török támadás – Czobor Mihály „Chariclia”-fordítása – Az „egy tél” kérdése [...] 3. *Az eposz után* – A „Syrena”-kódex és a „Syrena”-kötet munkálatai – Az Eusebia-sírató és a „Feszületre” kronológiai dilemmája – Az elveszett Eszterházy-epicédium – A „Vitéz hadnagy” utáni epigrammák és az „Elegia”

Lektorálta
KLANICZAY TIBOR
PÁNDI PÁL

© Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985
ISBN 963 15 3104 x

II. A VERSEK IDŐRENDJE

1. AZ EPOSZ ELŐTT

A *Syrena*-kötet a Szigeti veszedelem köré csoportosított lírai verseket nem időrendben közli, a lírikumok kronológiájának kérdése ezért régóta vita tárgya.

Az időrendi vizsgálódást természetesen túl kell terjesztenünk a kötet határain, így Zrínyi legelső verseivé a könyvbejegyzések formájában fennmaradt alkalmi olasz kísérletek minősülnek. A *Primauera alli amanti (Tavaszi szerelmeseknek)*... és az *Io amo chi mi struge*... pontos datálásához ugyan semmi fogódzónk nincs, de feltehetően 1636. évi itáliai utazása után és első szerelmi élményei időszakában keletkeztek.

Az első házassági és szerelmi bonyodalmakra utaló adatok és versek ellentmondásai között Klaniczay Tibor igyekezett a legvilágosabban rendet teremteni.¹ Mivel a *Te, ki gyönyörködöl*... kezdetű ekhós vers egy bizonyos Júlia hűtlenségét panaszolja, Zrínyi pedig 1642 körül² Eszterházy Anna Júliának udvarolt, és Eszterházy Pál naplójával szólva „kívánta is házastársul elvenni”, a *Te, ki gyönyörködöl*... ez idő tájt íródhatott. De ebből a szerelemből - ha az volt - nem lett házasság, mert Eszterházy Anna Júlia 1644. február elején Nádasdy Ferenchez ment férjhez. Vajon nem a lakodalmat megelőző eljegyzés visszhangja-e Zrínyi verse? Az ekhó ugyan azt feleli a kérdezőnek, hogy Júlia miatta ég lángban, de a vers csupa lemondás, kudarcos emlékezés: „Csufot énbőlőlem nem csinálnál!”, „Volt egy kis méhecském”, „Méh megunt az rózsát”, „Az te rózsza virágod... Mostan elárultad” stb. A Júlia-eset mindenestre csak intermezzója volt a hosszú Eusebia-szerelemnek, mert Zrínyi már 1639-ben megkérte Draskovich Mária Eusebia kezét. Pedig Eusebia ekkor már Frangepán György jegyese volt, de „Zrínyi rávette leendő apósát, hogy várjon a házassággal jó pár évig, és ha azután Eusebia inkább hozzá jönne, bontsa fel a régi eljegyzést. Széchy Dénes, aki Poppel Évának minderről beszámolt, 1639. október 20-án kelt levelében még azt is hozzáfűzte, Zrínyi bízik abban, hogy a lányt néhány év alatt meghódítja” - írja Klaniczay Tibor.³ Miklós öccse, Péter már 1641. október 27-én megülte lakodalmát Frangepán Katalinnal,⁴ úgy illett, hogy az idősebb testvér is rangjához méltó házastárs után nézzen. Ebbéli szán- [END-p47] dékára célozhat a testvérek osztozkodását rögzítő úgynevezett osztályos levél (kelt 1641. április 25-én Buccariban), mely szerint Miklós szintén házasodni akar, „ha Isten kedvező szerencsét mutat”. A kedvező szerencsét Draskovich Gáspár udvarából várhatta, de mert ennek 1642-1643-ig semmi jele nem mutatkozott, Eszterházy Anna Júlia meghódítására gondolt. Miután ez nem sikerült, ismét Eusebiához tért vissza. „Így érthetővé válik az *Arianna sirása*-nak az a kitétele - folytatja Klaniczay -, hogy a »kis isten« őt két nagy harcban győzte meg, valamint a *Fantasia poetica* egy homályos utalása, amelyben az Eusebiát jelképező Viola szemére veti Titirusnak, a költőnek: »harmatos hajnallal vagy szerelemben«. A hajnal értelmé csak akkor lesz világos, ha Júliára vonatkoztathatjuk, mert Viola joggal vethette a költő szemére elpártolását.”⁵ - Zrínyi pedig Eusebiának a Frangepán György iránt mutatott vonzalmát. A *Fantasia poetica* Licaonja ugyanis Frangepán, aki egy kortársi feljegyzés szerint jártas volt a muzsikában, márpedig Viola e versben így vall: „Szeretem Licaont s az ü musikáját.”⁶ Továbbra is Zrínyi monográfusát követve így foglalhatók össze a még nem említett lírai versek keletkezésére utaló körülmények: „Az Eszterházy Júliánál kudarcot vallott költő udvarlása 1645 tavaszán meghozta az eredményt: Draskovich Mária Eusebia felbontotta eljegyzését Frangepánnal, és június 4-én apjának klenovniki várában eljegyezte magát Zrínyivel”, 1646 február 11-én „a lakodalmat is megtartották. A Viola-idillek születését így 1643-1645 közé kell helyoznunk... A két *Idilium* című vers még jóval az eljegyzés előtt keletkezhetett, ezekben a szerző még Viola kegyetlenségéről panaszodik... A *Fantasia poeticá-*

ban... Viola szakít Licaonnal, és a szerelmesek egymásra találnek. Ezek szerint 1645 tavaszán, az eljegyzés körül készülhetett. Végül az *Arianna sirása*-t 1645 őszére kell kelteznünk. Keletkezésének oka a jegyesek közötti valamilyen félreértés, átmeneti elhidegülés lehetett”.⁷

A korábbi szakirodalom következetlenségeit kiküszöbölő érveléshez nincs mit hozzátennem, csak a versek száma szaporítható a már bemutatott alkalmi darabokkal. A két olasz versike az öt szerelmi idill elé kerül, az eposzra való felkészülés közben keletkezett két epigramma pedig mögéjük. Az *Una est et verax...* legkorábban 1647-ben, az *Ennek az tréfa...* is feltételezhetően ekkor vagy 1648-ban készült. Az eposz előtti versek kronológiája tehát a következő:

1. *Primauera alli amanti (Tavaszi szerelmeseknek)*...
2. *lo amo chi mi struge...* - Mindkettő 1636 után, valószínűleg 1643 előtt.
3. *Te, ki gyönyörködöl...* [*A vadász és Echo*] - 1642 körül, legkésőbb 1643-ban, közvetlenül Eszterházy Júlia és Nádasdy Ferenc eljegyzése után.
4. *I. Idilium*
5. *II. Idilium* - Mindkettő jóval 1645. június 4-e előtt. [END-p48]
6. *Fantasia poetica* - Valószínűleg 1645 tavaszán.
7. *Arianna sirása* - Feltehetően 1645 őszén.
8. *Una est et verax...* - Legkorábban 1647-ben.
9. *Ennek az tréfa...* - Valószínűleg ugyanekkor vagy 1648-ban.

2. A „SZIGETI VESZEDELEM” KELETKEZÉSÉRE UTALÓ KORMEGHATÁROZÓ ADATOK

A két utolsó epigramma 1647-48-ra datálásával már jeleztem, hogy az eposz keletkezésével kapcsolatban felül kellett vizsgálni a *Szigeti veszedelem* eddig elfogadott keltezését.

Azt a kérdést, hogy mikor keletkezett a *Szigeti veszedelem*, a múlt század végén tették fel utoljára. Széchy Károly 1896-ban úgy válaszolt rá, hogy Zrínyi eposza 1645-46 telén készült.⁸ Ezt a datálást fogadta el monográfiájában Klaniczay Tibor,⁹ és ez a szilárd dátum került bele az irodalomtörténeti kézikönyvbe.¹⁰ Széchy Károly, a nagy tekintélyű kolozsvári professzor, egy fiatal középiskolai tanár, Kanyaró Ferenc 1647-48 mellett érvelő véleményét utasította el fölényesen, amikor az 1645-46-os dátum helyességét hangsúlyozta. Klaniczay átvette ugyan Zrínyi-monográfiájába Széchy megállapításait, de ő volt az is, aki példás nyitottsággal s új kutatásokra ösztönzően felvetette az eposz keletkezési idejének felülvizsgálatát.¹¹

A *Szigeti veszedelem* megírásának időpontját - közvetlenül Széchy Zrínyi-életrajza I. kötetének megjelenése előtt - Kanyaró Ferenc igyekezett tisztázni, s kilenc kormeghatározó adatot emelt ki a hőskölteményből:

- 1) Zrínyi száz évvel az események után írta (*Az olvasónak*);
- 2) Egy télen készült (Uo.);
- 3) Szerelmes versei után, férfikorba lépve fogott hozzá (I. 1-2);
- 4) A szerencse megkísértései valamely csábító ajándékkal, ezekre azonban Zrínyi nem sokat ad (IV. 3-5, 9-11, V. 80);
- 5) A kanizsai török támadás (IX. 2-3);
- 6) Zrínyi Péter törökverő vitézségének még csak egy próbája híresült el (XIV. 6);
- 7) Zrínyi Péter Boszniát, Hercegovinát rettegteti (Uo.);
- 8) A Zrínyi fivérekre valaki szerfölött irigykedik (Uo. 7-9);

9) Zrínyinek sok barátja van, s köztük a legkitűnőbbek Wesselényi és Batthyány (Uo. 10-12. Lippayt, az érseket is ide akarta számítani, de őt még az eposz első fogalmazásakor kihagyta).¹²

Kanyaró kilenc érvét Széchy is felsorolja egy kiemelésekkel élénkített hosszú [END-p49] lábjegyzetben, és a következő érveléssel véli semmissé tenni: „Csupa föltevésből indul ki, ennél fogva derék igyekezete csupa hibás eredményre jut. A harmadik pont vallomásából megállapítja, hogy verdeső szerelmi versei közül a két első az eposz előtt készült; de elég csodálatosan azt vitatja, hogy ezek is a Zrínyi lakodalma után, házasságának idejéből származnak; az eposz pedig még később keletkezett; akkor, amikor költőnk a szerencse ajándékával, a bánssággal kísértgeti, s a kanizsai török a Zrínyiek félszigetén portyáz. Mintha bizony a szerencse csak egyszer kereste volna fel, s a kanizsai török csak egyszer rohanta volna meg! Kanyaró, nem ismerve a bécsi hadi levéltár adatait, s nem ismerve a Szigeti veszedelem eredeti szövegét, nem ismeri hősrünk életének ez évekből más mozzanatát, mint a bánsságot, a törökkel más viadalát, mint amelyet Ráttkay említ; tehát ezekre épít jó szándékkal, de megállhatatlanul. Azt hiszi, hogy a Szigeti veszedelem 1647-48 telén készült; különösen azért, mivel a négy utolsó pont a Zrínyi Péter vitézi próbájáról, Bosznia és Hercegovina rettegteséről, valakinek a két Zrínyi ellen való irigységéről és a Wesselényi magasztalásáról, ami mindemellett a tél mellett bizonyít. Igen, *de minderről a Szigeti veszedelem eredeti szövegében egyetlen egy szó sincs*: így természetesen mindaz, amit Kanyaró velök érvel, amit velök kapcsolatosan előbb és utóbb állít, vagyis az egész tanulmány alap hiányában összedől. Kanyarónak mindamellett megvan az az érdeme, hogy először kísértette meg a nehéz kérdést megoldani: de a kellő adatok és eredeti kéziratok nélkül építeni nem lehet.”¹³

Abban Széchynek igaza van, hogy a lírai versek kronológiájának kérdésében Kanyaró nem lát tisztán. Az is Kanyaró ellen vethető, hogy a magyarság eposzbéli bűnlajstromát (I. 7-10) Zrínyi ellenfelével (Mikulichcsal és fiával) hozza kapcsolatba. Hasonlóképpen igaz, hogy Kanyaró nem ismerte (nem ismerhette) azt a bécsi levéltári adatot, amely egy 1646 márciusában lezajlott török beütésre vonatkozik. Széchynek az a vádjá viszont, hogy Kanyaró nem ismeri az eposz „eredeti” szövegét (amin Széchy természetesen a *Syrena*-kódexet érti), valótlan állítás. Kanyaró igenis tudott e kéziratról, bár nem többet, mint amennyit Kende *Bibliotheca Zrinyiana*-jában olvashatott róla. A Lippay érsekről szóló két strófa ismeretét Kende közlése nyomán kamatoztatta is munkájában. De azt valóban nem tudhatta, hogy a Zrínyi Péterre vonatkozó strófák a *Syrena*-kódexben még nem szerepelnek.

Széchy inkább csak kioktat, mintsem tárgyilagos, pontról pontra haladó érdemi vitát folytat. Holott az ő saját kormeghatározó adatai sem egyértelműek. Íme:

1) Amikor Zrínyi belefog eposzába, „a harmincéves háborúból jó haza”, s vallási ellenkezést, birtokviszályokat, erkölcsi romlást, erőszakoskodásokat stb. tapasztal. - Mondanom sem kell, hogy Széchy itt összekavarja az eposzi [END-p50] történés és a megírás idejét, s hogy a reformáció és Magyar István e legáltalánosabban jellemző tanítását „a sok romlásról” merő önkénnyel vonatkoztatja az 1644-46 körüli esztendőkre.

2) A IX. ének elején említett kanizsai török támadás Széchy szerint 1646 márciusában volt; erre vonatkozóan idéz egy bécsi levéltári dokumentumot. 1646 tavaszán kétségtelenül megtámadta a kanizsai török Zrínyi birtokait. De mivel megtette ezt szinte minden tavasszal, mi bizonyítja, hogy a IX. ének utalása éppen az 1646. évi támadásra vonatkozik?

3) A *Syrena*-kódexben azért nem lehet szó Zrínyi Péterről, mert 1646 tavaszán a Miklósról szállott anyai örökség miatt Péter pert indít bátyja ellen.¹⁴ Ez igaz lehet, de kronológiailag nem döntő bizonyosság, mert a birtokviszály következményei (esetleg más, eddig ismeretlen okok) még 1647-48-ban is megakadályozhatták, hogy a költő Péter öccse dicséretére gondoljon. De lesz ezekről még szó.

Lássuk most már, milyen új bizonyítékok hozhatók fel a Kanyaró által leszögezett 1647-48. évi keletkezés mellett? Célszerű kiindulni a Kanyaró érveit vitató Széchy egy olyan megállapításából, amelynek figyelmes vizsgálata éppen a Kanyaró-féle dátum helyességét erősíti meg.

(Homonnai Gyurkó)

Ismeretes, hogy a *Szigeti veszedelem* első fogalmazványában a XVI. ének kilenc olyan strófát tartalmaz, amelyeket Zrínyi később kihagyott az eposz végleges szövegállapotát mutató 1651. évi bécsi kiadásból. A kihagyott szakaszokat a *Syrena*-kódex nyomán Széchy fényképmásolatban is közli. Jól látszik a reprodukción, hogy a Lippay érseket ünneplő 4. strófát Zrínyi sűrű vonalakkal áthúzta; elolvasni csak azért lehet, mert a törléshez használt tinta elfakult.¹⁵ Az egyik kihagyott versszak így szól:

Ahun van az parton egy gyöngé virágszál,
Melynek reménsége nevelkedésben áll,
Homonnai Gyurkó benned Pallas talál
Eszt és bátorságot, mellyet rozsda nem száll.¹⁶

A kis Gyurkó, a „gyöngé virágszál”, annak a Homonnai Györgynek volt a fia, aki Rákóczi Györgytől vereséget szenvedve családjával együtt a horvát végekre, Klenovnikba menekült. Oda, ahol Draskovich Eusebia családja is élt, s ahol a szerelmes Zrínyi sűrűn megfordult. Széchy ezt írja róla: „A kis Gyurkó [END-p51] még csak tizenkét esztendő, a klenovniki várban árvaságra maradt. Innen ered 1646 *elején* a közvetlen benyomás hangulatában, a költő részvétének és szánalmának kifejezése: a »gyöngé virágszál«... *Gyurkó úrfi 1646 őszén már a gráci jezsuiták iskolájába jár s Klenovnikba nem kerül vissza.*”¹⁷ Amit a Széchy-idézetben dőlt betűvel kiemeltem, nem egyeztethető össze Zrínyi szövegével! „Homonnai Gyurkó *benned Pallas talál / Eszt és bátorságot...*” - állítja Zrínyi, s a Pallas-utalás nem jelenthet mást, mint hogy Gyurkó úrfi már Pallast, a tudományt szolgálja, tehát tanul. Széchy maga mondja, és egykorú adattal meg is erősíti,¹⁸ hogy a grazi jezsuitáknál, mégpedig 1646 *őszétől*. Zrínyinek ez a strófája következőképpen nem íródhatott 1646 elején, csak 1646 őszén után.

(Zrínyi és Lippay)

A Zrínyi barátaival foglalkozó kihagyott strófák Lippay György érsekre vonatkozóan is tartalmaznak egy kormeghatározó utalást:

Az mi szent Házunknak ű hú komornikja,
Mi igaz hütünknek erős tartalékja,
Kifogjuk esmerni ütét e napokba,
Mert Isten akarja, öltözzék bimbóba.

Ha tudnánk, hogy mikor terjedtek hírek Lippay „bíborba öltözéséről”, azaz bíborosi kinevezéséről, e versszak pontos keletkezési ideje is meghatározható volna. Mivel a Lippay bíborosi aspirációval foglalkozó pletykákról nincsenek adataink,¹⁹ azt kell tehát tisztáznunk, meddig tekintette Zrínyi a később erős ellenszenvvel is emlegetett Lippayt barátjának, pontosabb kifejezéssel: szövetségesének, érdekei és tervei támogatójának? A kortársi adatokra hivatkozó Klaniczay Tibor állapítja meg, hogy Zrínyinek „az 1646-47-es országgyűlésen a klérussal való esetleges összeütközése” nem „lehetett még túl jelentős... Az udvar, a klérus és általában a kortársak még lojális főúrnak látják és tudják Zrínyit... Erre mutat például egy, az említett országgyűlésről készült paszkvillus, amely a Habsburgok politikáját követő főurak sorában Zrínyit is említi és

gúnyosan bírálja mint a »németi magyar urak« egyikét. De meggyőző tény az is, hogy *maga Lippay szintén őt ajánlja a báni tisztségre*, a titkos tanács 1647. dec. 27-i ülésére az előterjesztést megszerkesztő kancellár pedig alig győzi dicsérni Zrínyinek és családjának a királyi házhoz való hűségét”.²⁰ Zrínyi és Lippay jó viszonyára 1647-től a legperdöntőbb adat Zrínyi 1647. augusztus 3-án kelt levele, amelyben friss „belső olaszországi” csigákkal kedveskedik [END-p52] Lippaynak és így köszöni meg az érsek szolgálatait: „Nem volt még alkalmatosságom, hogy Nagyságodnak megköszönjem hozzám való jó akaratját, melyet öfölsége maga szájából hallottam, hogy Nagyságod commendálta az muraközi kétszáz emberre való fizetést, melyre nézve öfölsége is minden jóval ajánlotta magát, immár az dolog csak abban maradván, talán füstbe is megyen, ha Nagyságod még egy kis gondviselése nem fog accedálni. Kérem Nagyságodat, alázatosan, legyen promotora ennek az dolognak. Én, míg élek, meg igyekszem Nagyságodnak szolgálni.”²¹

Nem a Lippayról szóló két strófa volt-e Zrínyi hálája az 1647. december 27-i báni előterjesztés, illetve kinevezés után? Lippay által támogatott kinevezéséről Zrínyi ugyanis 1648 január végén vagy február legelején értesült,²² az eposz XIV. énekét pedig néhány hónappal ezután írta. Zrínyi ekkor így kezdi a „nagy érsek”, Lippay dicséretét:

Ahun látom az parton nagy méltósággal
Mi nagy érsekünket, mely gondokban sétál,
Tántorgó hajókat igazgat kormányval,
Veszne, ha nem igazgatná okossággal.

A két kiemelt sor egyaránt vonatkozhat a báni kinevezés vagy a hópénz nélkül maradt kétszáz muraközi katona ügyének támogatására. Lippay Zrínyi levele szerint egyszer már sürgette az uralkodónál „az muraközi kétszáz emberre való fizetést”. Nem tudjuk, „accedálta”-e másodszor is, az viszont tény, hogy Zrínyi annyira fontosnak tartotta a végvári katonaság zsoldjának biztosítását, hogy a Széchy adataira hivatkozó Klaniczay Tiborral szólva letette ugyan a báni esküt 1648 tavaszán, „de hivatalba csak 1649 elején lépett, mert ragaszkodott ahhoz, hogy a végvári katonák fizetését előzőleg rendezzék”.²³

A XIV. ének elejéről később kihagyott strófákban Zrínyi Lippayn kívül még a következő barátairól tesz említést: Batthyány Ádám, Nádasdy Ferenc, Csáky László, Eszterházy László - és a kis Homonnai fiú. Homonnai Gyurkó csak úgy illik a megnevezett országnagyok közé, ahogy Zrínyi is szóba hozza - példázatként:

Két atyádnak hűségét te is kövessed,
Habár javaidat mind e kell vesztened,
Mert egy jó szerencsés üdő ezt teneked
Uzsurával fizeti minden vesztéted. [END-p53]

A két atya: Homonnai György, aki Bethlen Gábor, és Homonnai János, aki Rákóczi György ellenében bukott el.²⁴ Zrínyi tehát Erdély-ellenes, Habsburg-párti karriert kér a „jó szerencsés üdő”-től a dicső Homonnaiak ifjú sarjának. A konzervatív klérus által is pártfogolt, a frissen kinevezett királyhű horvát bán tekint végig barátain e strófákban az 1648. évi politikai erőviszonyoknak, érdekszövetségi szempontoknak megfelelően. Feltűnő, hogy Zrínyi kizárólag politikai *elvbarátairól* beszél: nincs közöttük egyetlen *rokona* sem, pedig ekkorra már házasember volt, és a nagy méltóságokra jutott Draskovichok valamelyikét is említhette volna. A báni kinevezés időszakában a költő szándékosan tartózkodhatott attól, hogy öccsét vagy apósát is ünnepelje. (A Széchy felvetette *miért nem*-nél Zrínyi Péterrel kapcsolatban fontosabb kérdés a *miért igen*: miért kerül bele a Pétert dicsőítő részlet a bécsi *Syrena*-kiadásba, és miért csak akkorra kerül bele? Nyilvánvalóan azért, mert ekkor van nyomós ok rá: Zrínyi egyes „barátai” már megmutatták igazi arcukat, a költő is

nyíltabban hangot ad saját politikai koncepciójának. A Zrínyi nevet méltón képviselő Péter a megbízható politikai és fegyverbarátságot, a szolidaritást jelenti.)

Visszatérve a Lippayt ünneplő két strófához: a gyakorló politikusként hamarosan saját útjára lépő Zrínyi ezeket a versszakokat már a *Syrena*-kódexben befeketíti, gyűlölettel utal Lippayra a nádori emlékiratban is, de Ruchich Jánosnak írt öt évvel későbbi, 1658 decemberében kelt latin nyelvű levelében megint másként nyilatkozik Lippayról. R. Várkonyi Ágnes értelmezése szerint ismét arra céloz: Róma talán bíborosi kalappal méltányolja „Lippaynak az erdélyi konfliktus miatt különösen hangos buzgólkodását a török elleni nemzetközi háború ügyében”.²⁵

(A XIV. ének további kihagyott strófái)

A Lippayra és Homonnai Gyurkóra vonatkozó versszakok után érdemes alaposabban szemügyre venni a később kihagyásra ítélt többi strófa személyes élményi háttérét, kronológiai fogódzóit és irodalmi összefüggéseit is.

Fennmaradt leveleiből kitetszően Zrínyi 1647-48 fordulóján katonai tervekkel foglalkozik. Terveibe bevonja Batthyány Ádámot és Eszterházy Lászlót, akik 1648. január 26. és 30. között Csáktornyan meg is látogatják. „Január 26. Újudvarról délre Csáktornyára jöttünk, igen vígan laktunk” - idézi Batthyány Ádám akkori feljegyzését Iványi Béla.²⁶ E hármastalálkozó és a Zrínyi ekkori barátairól szóló strófák „seregszemléje” között feltétlenül van összefüggés. Talán nemcsak katonai tervekről és a báni méltóság remélt elnyeréséről (vagy már bizonyosságáról) cseréltek eszmét, hanem szó esett közöttük arról is, hogy [END-p54] befejezés előtt áll a *Szigeti veszedelem*. Batthyány Ádám Zrínyi legbizalmasabb atyai barátja volt, alighanem ő kapta a legelső példányt az *Adriai tengernek Syrenaia* bécsi kiadásából.²⁷ Eszterházy Lászlóhoz hasonlóképpen a legszorosabb, haláláig nem lazuló baráti kötelék fűzte Zrínyit; amikor 1652-ben hősi halált halt, gyászversben siratta el.²⁸ Ha egyáltalán megosztotta valakivel készülő művének titkát, nemigen vallhatott volna másoknak erről, mint két legbizalmasabb barátjának. Eszterházy Lászlóról csak azt írja a kihagyott strófákban: „esmérem mind jó természetit”, Batthyány Ádám azonban hosszabb dicséretet kap:

Ahun Országunknak egy erős oszlopja,
Vitéz Bottiáni Ádám lovát jártatja,
Nagy gond fejében, mert terh is rajta,
Mert csaknem esőben országunkat látja.

Ez második Atlas vállával országot
Tartja és romlásnak nem engedi aztot,
És noha ű nem vár senkitül jutalmot,
Maga virtusábul vesz elegendő jót.

Zrínyi ez idő tájt írt néhány levelének legfeltűnőbb vonása az irodalmi igényesség. 1647. november 26-án Újudvarról így ír Batthyáynak: „bizony jól tudom, hogy minden ember biztatásánál többre viszi az *maga jó híre neve* s körösztyénységnek szolgálni való buzgó kívánsága, és *magátul is maga lesz* Kegyelmed másnak nemcsak biztatója, hanem példaadója, s nem akarja látni szerelmes hazánknak utolsó *füstölgő üszökét*, bosszúállás nélkül”.²⁹ Vers és próza idézett sorai pontosan egybehangzanak! Batthyány a „maga virtusábul”, a „maga jó híre neve” parancsolata szerint „magátul is maga lesz” biztató és példaadó (azaz „nem vár” érte „senkitül jutalmot”): oltalmazza az „országot”, „szerelmes hazánkat”. Az eposzíró és a levélíró Zrínyi itt teljesen azonos; a két szövegnek nemcsak a lendülete, hevülete, de frazeológiája is egyezik - mert vers és levél egyazon időben, 1647-48 telén készült. A levél célzatos irodalmiságára vall ez a Machiavellire emlékeztető gondolat is: „az üdö, az alkalmatosság és az Isten megtanítáná, tovább mit kellene

cselekednünk”. A folytatás pedig a hadtudományi munkák szóhasználatát idézi: „Ez az én *discursusom* édes Bátyám Uram, az melyhöz ha kegyelmednek kedve vagyon, kérem sietséggel tudtomra adja, és ha immár egyszer elvégezi magában, az élő Istenért senki szovátul tanácsaiul ne hagyja magát elverni, nem mindenkoron jobbak az különböző tanácsok, hanem azmint Sándor mondotta, *din delibera, cito fac.*” Klaniczay Tibornak e levélre vonatkozó találó megállapítása szerint „Az a pá- [END-p55] tosz, amellyel Zrínyi terveit előadja, világos jele növekvő aktivitásának, kezdeményező erejének. Mikor Batthyányt a támadásban való részvételre biztatja, azt a hangot üti meg, amellyel későbbi írásaiban olyan ellenállhatatlanul tudta tette mozgósítani kortársait. A prózaíró, a publicista Zrínyi, a lángoló röpiratok szerzője ezekben a levelekben teszi első lépéseit.”³⁰ Az eposz írásával, végső kidolgozásával párhuzamosan, ugyanabban az ihletkörben, hasonló nyelvi és stílári eszközökkel - egészíthetjük ki Zrínyi monográfiájának felismerését.

A „szerelmes hazánknak utolsó *füstölgő üszöke*” (üszöge) kifejezés például Zrínyi kedvelt tűzláng-hamu motívumláncolatához tartozik, s az eposzban is megvan a pontos megfelelője: „Ihon hoz házamban *füstölgő üszögét* / Kanizsai török; oltanom kell eztet” (IX. 3); „Kijöttem Szigetbül ott hagyván jelemet: / Vértót, holttest-halmot, *füstölgő üszöget*” (XI. 7). S íme, egy másik idézet egy ugyancsak Batthyány Ádámmal írt, 1648. február 17-i levélből: „Elég *lustosan* jöttünk volna haza ha Kanizsáig mentünk volna...”,³¹ Zrínyi csupán háromszor használja még a 'mocskos, piszkos' jelentésű *lustos*-t, s megint ekkoriban - szinte sztereotípiaként -, eposza hőseiről szólva: „Szablája eltörött, csak fele kezében, / Maga *lustos* porban és keresztény vérben” (III. 110); „Talál utat Vida magának szabályával... / Ballag a víz felé, *lustos* vérrel s porral”. (VI. 110); „Delimán, hogy megtért rettenetes harctul, / Fáradtan, *lustossan* alutt-vértül, portul” (XI. 3).

Klaniczay Tibor még egy Zrínyi-levelet fontosságát hangsúlyozza ebből az időszakból. Ez is Batthyány Ádámmal írt, 1648. április 11-én, s ez áll benne: „Szemlátomást látjuk az Isten irgalmát, hogy minden jó akaratját elvette az törökről, mind magunkon, mind másokon experiálhatjuk... mast, mikor az szerencsétlenség mindenütt forr az törökre, serényen tartuk magunkat, de okosan mindazáltal, és el ne bízzuk magunkat.”³² Klaniczay szerint Zrínyi ezt „szinte a *Szigeti veszedelem* alapkonceptiójának szellemében írja... Úgy érezte, hogy itt van az a harmadik-negyedik emberöltő, melyet a *Szigeti veszedelem*-ben megjósolt: a török kiűzetésének időpontja”.³³

Mindezt Zrínyi 1648. április elejére valóban megjósolta eposzában, mert ekkor már a IX. éneket írta. [END-p56]

(A kanizsai török támadása)

Széchy Zrínyi-életrajza ezt a támadást 1646. március elejére teszi, Kanyaró csak annyit mond: „az 1648-iki év elején történhetett”, s bár hivatkozik Rátkay György krónikájának egy általánosabb utalására, bevallja: „hiányzik egy láncszem bizonyítékainál”.³⁴

Ez a láncszem - megint egy Batthyány Ádámmal írt Zrínyi-levelet - azóta előkerült. Sem Kanyaró, sem Széchy nem ismerhette még, mert Iványi Béla csak 1943-ban publikálta.³⁵

Takáts Sándor levélmagyarázataiból tudjuk, hogy az 1647-48. évi katonai terv nem volt nagyszabású: egy Batthyány Ádám és Eszterházy László segítségével végrehajtandó lesvetés lett volna, de ez végül is elmaradt, mert Eszterházy Batthyányhoz írt levele szerint „nagyobb lett volna annak füstje, hogy sem magában az dolog”. A kanizsai török azonban nem maradt veszteg. Azt írja Takáts, hogy 1648. március 27-e után „a kanizsai sereg rabolva indult a hódolatlan falvakra... Egy hét sem múlt el, s a török már újra Zrínyi birtokaira tör. Ez alkalommal a törökök lesre akarták őt csalni, azonban Zrínyi mindjárt észrevette, mi légyen szándékuk, s nem engedte magát törbe csalni”.³⁶ Ez utóbbi kísérletről Zrínyi 1648. április 11-i levele tudósít, a kanizsai basával vívott csatáról pedig 1648. április 6-án keltezett levele ekképpen számol be Batthyány Ádámmal: „Az minemő szerencsét adott a jó Isten kanizsai török ellen két nap egymás után, tudom, eddig hírével

vagyon Kegyelmednek. Az egész kanizsai török ellen megharcoltunk pénteken, csak az udvari és dragonérok seregeimmel, noha azok is harc után érkeztek; nem tudjuk még, kik veszték török közül, mi mindnyájan egészségben jöttünk meg, két sebes esett közöttünk; noha nem sok nyereségünk vagy, de nagy szerencsén mentünk által.”³⁷ „Egy szál kardot” mindenesetre küld Batthyáynak a „nem sok nyereség”-ből, ő maga pedig így örökíti meg az eseményt eposzában (IX. 3):

Engemet pedig, midőn irom ezeket,
Márs haragos dobja s trombita felzörget,
Ihon hoz házamban füstölgő üszöget
Kanizsai török; óltanom kell eztet.

Az új kronológiai érvek felsorakoztatását zárjuk le végezetül a Czobor-Zrínyi-összefüggéssel. [END-p57]

(Czobor Mihály „Chariclia”-fordítása)

A XVI. század végén Czobor Mihály magyarra fordította Héliodórosz *Aithiopiká*-jának verses változatát. A fordítás több mint ezerstrófányi töredékes másolata Zrínyi könyvtárában maradt fenn, s megvan a zágrábi Zrínyi-gyűjteményben ma is.³⁸ A kézirat máig kiadatlan, Zrínyivel való esetleges összefüggéseit sem vizsgálta senki.

Négyesy László azonban a Czobor-Zrínyi-kapcsolatra vonatkozóan is ránk hagyott egy fontos megfigyelést. Amikor elolvasta Rédei J. Kornél *Gyöngyösi Charicliája* című dolgozatát (Kassa, 1912), a 39. lapról lemásolt egy Czobor-strófát:

Mert közel egy szép szüz kiseded küsziklán ül,
Melynek gyöngye szive s szeme keservvel fül,
Gondos baj szegénnek árva fejére gyül,
Mely miatt az teste mint hideg jég el hül,
Éltével halálban sérvei közt merül.

És ezt a meglepő párhuzamot írta alá a *Szigeti veszedelem* I. énekéből (74):

Mast már nyughatatlan bánattal áll, vagy ül,
Untalan szegénynek szeme keservvel fül,
Melly miát az szüve mint az hideg jég hül,
Éltével halálban bánatja közt merül?³⁹

A Cumilla kezétől elütött Delimán bánatát Zrínyi kétségkívül ugyanazon kifejezésekkel és szórenddel rajzolja meg, mint Czobor a sebesült Theagenészt sirató Kharikleiaét, s mindössze a *teste* helyett ír *szüve*-t, a *sérvei* helyett *bánat*-ot.

Zrínyi tehát ismerte, szem előtt tartotta a Czobor-fordítást, amikor eposza I. énekének 74. strófáját írta. Mikor történhetett ez? A *Chariclia*-kézirat korábbi provenienciájáról ez a bejegyzés tájékoztat: „Anno 1646. 13 octob. Indultam meg én [Soós Ádám] az Felsőmagyarországban és azon felül más országokban látni, hallani, tanulni, így ajánlván ezeket...” A szögletes zárójelbe tett, eredetileg áthúzott nevet Dézsi Lajos betűzte ki,⁴⁰ de ezzel nem sokra megyünk, mert Soós Ádámról egyelőre nem tudunk semmit. Annál fontosabb adat a dátum, amely szerint a kézirat 1646 októberében még másnak a tulajdonában található. Klaniczay Tibor azt jegyezte meg a fenti párhuzamról: „Az egyezés oly egyértelmű, hogy Zrínyinek ismernie kellett Czobor munkáját. Hogy másból olvasta volna, mint a könyvtárába került kéziratból, az kevésbé valószínű. Ez a kézirat azonban 1646 őszén még a Felvidéken volt. A kérdés rejtélyes. [END-p58] De vajon biztos a

Szigeti veszedelem eddig elfogadott keltezése?”⁴¹ Mindjárt megoldódik a rejtély, ha az eddig elősorolt kronológiai érvek közé beiktatjuk a Czobor-Zrínyi-egyeződést is. Zrínyi a kéziratához legkorábban 1646 őszén juthatott hozzá. Ha pedig csakugyan „egy télben” írta eposzát, nemigen aknázhatta ki korábban a Czobor-fordítást, mint 1647 telén.

(Az „egy tél” kérdése)

A *Szigeti veszedelem* 1647-48 telére datálása nem egyeztethető össze mechanikusan a *Syrena*-kötet dedikációjának vallomásával („egy esztendőben, sőt egy télben történt véghez vinnem munkámat”), illetve nem tesz automatikusan semmissé minden olyan korábbi kronológiai következtetést, ami 1645-46-ra vonatkozott.

Az egy év - egy tél kronológiai értelmezése előtt az időmeghatározási formula stiláris szokvány-jellegét próbálom megvilágítani. „Homerus *100 esztendővel* az trojai veszedelem után írta historiáját; énnékem is *100 esztendővel* az után történt írnom Szigeti veszedelmet. Virgilius *10 esztendeig* írta Aeneidost; énnékem pedig *egy esztendőben*, sőt *egy télben* történt véghez vinnem munkámat” - kezdi Zrínyi *Az olvasónak* címzett dedikációját. A száz, a tíz, az egy (esztendő), a sőt egy (tél) nyomatékosító stiláris fokozatok, még ha a „száz” nem is a megírás időtartamára vonatkozik. Zrínyinek igazán csak legműveltebb olvasói tudhatták, hogy Homérosz működését Eratoszthenész valóban száz évvel Trója utánra tette, s feltevését Homérosz Plutarkhosznak tulajdonított életrajza, majd ennek nyomán sok szerző és kommentár hagyományozta tovább.⁴² Az azonban köztudomású lehetett, hogy Szigetvár ostroma 1566-ban volt - a száz év tehát legfeljebb csak nyolcvan... Zrínyi párhuzamát mégsem érezhették valótlannak, mert csak stílusfordulatként könyvelték el. - Voltaképpen tehát egy toposz alkalmazásáról és tudomásulvételéről van szó.

A „Virgilius 10 esztendeig írta Aeneidost” kijelentés ugyanúgy pontosan rögzített hagyományon alapul, mint a Homéroszra vonatkozó. Ősforrása Aelius Donatus IV. századi grammatikus Vergilius-életrajza. (Pontosabban szólva a Suetonius-Donatus-életrajz, mert Donatus a II. századi Suetonius Vergilius-életrajzát vehette át.) Donatusnál ezt olvassuk: „Azt mondják, hogy mikor a Georgicát írta, naponként kora reggel igen sok verssort fogalmazott meg magában, azokat le is szokta diktálni, majd egész napon át újra meg újra foglalkozva velük, számukat egészen csekélyre csökkentette, igen találóan azt mondva, hogy *költeményét a nőstény medve módjára szüli, és végül is nyalogatással formálja ki*. Az Aeneid elhatározása szerint először prózai formában, tizenkét [END-p59] könyvre felosztva, részletenként dolgozta ki, aszerint, hogy melyikhez volt kedve, és semmit nem a sorrend kedvéért véve elő. És hogy a lendületet semmi se késleltesse, volt amit befejezetlenül hagyott, másokat egészen hevenyészett kifejezésekkel mintegy megtámogatott, amiről tréfából azt mondogatta, hogy tartóoszlopokul helyezi el azokat a mű megtámogatására, míg erősebb oszlopok nem kerülnek a helyükre. A Bucolicát három, a Georgicát hét, *az Aeneid tizenegy évig készítette el*.”⁴³ Zrínyi ismerhette ezt a híres életrajzot - akár könyvtára eddig még alaposabban meg nem vizsgálta Vergilius-kiadásából, akár máshonnan; esetleg csak hivatkozásból -, s ha pontos akart volna lenni, ennek nyomán tíz év helyett tizenegyet ír.⁴⁴ Ő azonban nem filológiai pontosságra, hanem stiláris poentírozásra törekedett; a száz-ra ezért következik nála a tíz.

A Donatus-életrajznak Zrínyi szempontjából van még két figyelemre méltó helye. Donatus Vergiliust professzionális költőnek ábrázolja, akinek van ideje mindennap már kora reggel verssorokat fogalmaznia, amelyeket aztán lediktál, majd naphosszat tovább formálgat; aki három, hét, illetve tíz évet áldozhat a *Bucolica*, a *Georgica* és az *Aeneis* kidolgozásának; aki tehát „*költeményét nőstény medve módjára szüli, és végül is nyalogatással formálja ki*”. Zrínyi mintha éppen a Donatus-életrajzra válaszolna: „Egyikhez is nem hasomlitom pennámat; de aval ő előttök kérkedhetem, hogy az én professiom avagy mesterségem nem az poesis, hanem nagyobb s jobb országunk szolgálatjára annál... *Őnekik más gondjok nem volt, nekem ez legutolsó volt*. Irtam az

mint tudtam, noha némely helyen jobban is tudtam volna, ha több munkámat nem szántam volna vesztegetni... igazsággal mondom, hogy *soha meg nem corrigáltam munkámat, mert üdöm nem volt hozzá, hanem első szülése elmémnek.*” Donatus Vergiliusnak tulajdonított érzékletes hasonlatából megmaradt a *szülés*-metafora és elmaradt a *nőstény*medve, helyette éppen ezért áll irodalmi terminus technicus: a *korrigálás*. Nemcsak Donatusból ismert toposz ez: teljesebb formában közli Aulus Gellius, s megvan a Zrínyi-könyvtár Speroni- és Bartoli-kötetében is.⁴⁵

A Zrínyi-irodalom hagyományos vélekedése, hogy a költő az eposz egyes énekeit egymás után írta. Magam is ezen a véleményen vagyok, ezt a felfogást mégsem merném abszolutizálni, mert a vergiliusi példa is mást mutat: „először prózai formában” készült el az *Aeneis*, majd „részletenként dolgozta ki” Vergilius, „aszerint hogy melyikhez volt kedve, és semmit nem a sorrend kedvéért véve elő”. A modern Vergilius-filológia igazolta a Donatus-életrajz állítását: az *Aeneis* I-VI. éneke későbbi, mint a VII-XII. ének.⁴⁶ Teljes énekek vagy énektömbök ily mérvű kronológiai „felforgatása” Zrínyinél már csak a keletkezési idő rövidege miatt sem lehetséges, az viszont elképzelhető, hogy bizonyos részleteket kronológiai helyükhöz képest későbbben vagy korábban dolgozott [END-p60] ki. Vergilius ama praktikus módszerét is követhette, hogy először próza-vázlatot csinált az egyes énekekről vagy legalább a kompozíció sémájáról.

A *Szigeti veszedelem* eseménytörténete és megírása között tehát nem száz, hanem csak nyolcvan esztendő a különbség, Vergilius sem tíz, hanem tizenegy esztendeig írta az *Aeneis-t* - az „egy évben, sőt egy télben” sem szó szerinti pontossággal értendő. Az „egy telet” eddig nemhogy szó, de betű szerint értelmezte a kutatás, s ez (bő megengedéssel) legfeljebb az október - november - december - január - február - március hónapokat jelentheti. Pedig Zrínyi ellentétező nyelvi fordulata nem szűkül le a télre. Azt írja: „*egy esztendőben, sőt egy télben...*” Nem úgy kell ezt értenünk vajon, hogy egy bizonyos esztendő (esztendőnyi időszak) *főként* téli szakaszát szánta az eposzra; hogy tehát a munka dandárja esett a télre?

A „történt véghez vinnem” pontos jelentése is tisztázandó. Maga Zrínyi ad ehhez kulcsot a *Syrena*-kötet lezáró *Peroratio*-ban, ahol a 'véghez visz' jelentése 'absolvo, finio': „*Véghez vittem*” - értsd: *befejeztem* - immár nagyhírű munkámat.”⁴⁷ A „sőt egy télben történt véghez vinnem” eszerint úgy magyarázandó: ama egy esztendő téli hónapjaiban fejeztem be a munka nagy részét. De még ezt sem szabad naptári pontosságú meghatározásnak venni, mert akkor hogy fér bele az április 3-án lezajlott kanizsai török támadás? Nem is beszélve arról, hogy ekkor még hátra volt az eposz egyharmada. (Amint láttuk: Széchy Károly 1646 márciusára tette a kanizsai esetet. Ha Zrínyi netán ekkor írta eposza IX. énekét, a hátralevő hat énekkel márciustól számítva sem igen készülhetett el még a télen!) Zrínyi 1648 május elején tette le a báni esküt Bécsben,⁴⁸ életének erre a fontos és ünnepélyes határnapjára talán valóban „véghez vitte”, azaz befejezte nagy művét - s hol volt már akkor a tél?

Ugyanígy csak rugalmas értelmezéssel válaszolható meg az eposz invokációjának, illetve I. énekének kronológiai dilemmája. A Czobor *Chariclia*-fordítása nyomán keletkezett I. énekbéli 74. strófa csak 1646 ősze után íródhatott. Az invokáció viszont (I. 1-2):

Én az ki azelőtt ifiu elmével
Játszottam szerelemnek édes versével,
Küszködtem Viola kegyetlenségével;
Mostan immár Márznak hangassabb versével

Fegyvert s vitézt éneklek...

szorosán összefügg az eposz előtt készült *Arianna sirása* 4. strófájával: [END-p61]

Én Márst énekelek haragos fegyverrel,

Kinzó szerelmemet, hogy felejtsem evvel...

Mivel az *Arianna sirása* 1645 őszén keletkezett, és fenti két sora az eposzra vonatkozik, ez azt jelenti: Zrínyi már 1645 őszén-telén *belefogott* hőskölteményébe. *Invokációját* (amivel az idill két sora egyezik) ekkorra mindenestre megírta. De biztosan nem jutott el az I. ének 74. strófájáig, mert annak mintája 1646 ősze előtt nem lehetett előtte.

Elkezdte tehát az eposzt a menyasszonyával való konfliktus időszakában, még 1645 végén, az invokációnál azonban nem jutott tovább, és legkorábban majd 1646 ősze után, ahogy láttuk, csak 1647-48-ban vette elő újra, s „*vitte véghez*”.

1645-46 tele eseményekben rendkívül zsúfolt. 1645 őszén a jegyesség időszakát valami megkeseríti, Zrínyi Velence zsoldjába akar állni, az ekkorra tervezett lakodalmat elhalasztják. 1646. január 12. (?) és 29. között: egy ausztriai utazás, látogatás Linzben az uralkodónál; 1646. február 11.: a lakodalom (és a mézeshetek!); március: a kanizsai basa támadása. Klaniczay joggal tartja „nyugtalannak” ezt a telet.⁴⁹ Az 1647-48-ra vonatkozó adatok ismertetése után most már valóban nehezen képzelhető el, hogy Zrínyi 1645-46 telén még egy 1566 strófából álló eposz megírására is időt szakíthatott volna.

„Kiván nyugodalmat vers és historia” - hangoztatja Ovidius nyomán (Tr. I. 1, 43) a kanizsai török támadására utaló részben. (IX. 2.) És ezt biztosan nemcsak 1648. április elejére, hanem erre az egész esztendőre és télre is érti, hiszen ekkor is annyi minden elvonta „Verscsinálásokrul”, főként „*harcra s viadalra*”! Ez az esztendő, ez a tél mégis nyugodtabb volt, mint a két évvel korábbi.

A *Syrena*-kötet dedikációjában keverednek a valóságos és a stiláris szokvány szerinti állítások (toposzok). Hiába mondja például Zrínyi „igazsággal”, hogy „soha meg nem corrigálta munkáját”, amikor többször is javított rajta, legutóbb éppen rövidebb azelőtt, hogy a dedikáció ezzel ellentétes vallomását papírra vetette. Ilyen stiláris-retorikus túlzás az „egy télben történt véghez vinnem munkámat” vallomása is. Hosszú tél volt az, elkezdődött már 1645 őszén, s jó másfél évi megszakítással még 1648 áprilisa után is tartott...

Az eposz keletkezési dátuma ismeretében Zrínyi politikai és poétikai nézetei alakulásának a *Szigeti veszedelem* előtti időszakát az 1647-48-as esztendővel bezáróan kell számítanunk. A kutatás számára ez többek között azt jelenti, hogy megvizsgálandók a Zrínyi-könyvtár ama kötetei, amelyekre az 1645-46-os datálás miatt eddig nem fordítottak kellő figyelmet.

E könyvek közül Klaniczay Tibor már kiemelte a fontosságát az 1646-ban megjelent *Svegliarino* című olasz röpiratnak. Címe jól mutatja, hogy éppen [END-p62] az eposz gyakorlati politikai célzatosságát fejtegeti: *Svegliarino che mostra alla Chistianita essere gionta l'ora opportuna di moversi contro la potenza Ottomana* („Ébresztőórácska, amely jelzi a kereszténységnek, hogy elérkezett az ottomán hatalom elleni megmozdulásának alkalmas órája”)⁵⁰ A *Svegliarino* és a *Szigeti veszedelem* összevetése most már alighanem megérné a fáradságot.

A Zrínyi-kutatások nemrég napirendre került fontos kérdése a költő poétikai ismereteinek vizsgálata. Szörényi László veti fel: „ismerte-e egyáltalán Arisztotelész poétikáját” Zrínyi, s úgy válaszol: „Könyvtára nem enged erre következtetni. Kevés olyan mű található benne, amely poétikai ismereteket nyújthatott.” Joggal valószínűsíti azonban Girolamo Vida és Traiano Boccalini, illetve a latin írói lexikonával képviselt Jacopo Gaddi, valamint a verseivel szereplő Emanuele Tesauro műveinek ismeretét.⁵¹ Király Erzsébet pedig a Zrínyi-könyvtár olyan fontos filozófiai-irodalomelméleti műveinek tanulságait elemzi, mint Leone Ebreo és Sperone Speroni dialógusai, illetve Daniello Bartoli értekezése. A jezsuita Bartoli először 1645-ben megjelent könyve főként a *Syrena*-kötet dedikációjában kifejtett esztétikai nézetekkel hozható kapcsolatba, s a hadvezér-költő kettős hivatásának tudatosságát szilárdíthatta meg. Szörényi Jacopo Gaddi ugyancsak 1648-as kiadású latin nyelvű írói lexikonának esetleges hatását szintén a dedikációval hozza összefüggésbe. Feltűnő, hogy Bartoli és Gaddi művéből Zrínyi egyaránt az 1648-as kiadást birtokolta.⁵² Nem az-e

erre a magyarázat, hogy eposzát is 1648-ban fejezte be? Ha a nyomdába adás azonnali terve akkor nem is vetődött fel, arra Zrínyi mindjárt a hősköltemény befejezésekor gondolhatott, hogy majd dedikációt ír elé. Bartoli és Gaddi friss műve a *Syrena*-kötet megjelenése (1651) előtt kerülhetett hozzá, talán éppen az eposz munkálatainak lezárultával, könyvtárának csekély számú retorikai-poétikai kötetei gyarapításául.

3. AZ EPOSZ UTÁN

(A „*Syrena*”-kódex és a „*Syrena*”-kötet munkálatai)

Az eposzt követő lírai versek közül mindössze az Orpheus-allegória keletkezése köthető biztosabb dátumhoz. Draskovich Mária Eusebia 1650. szeptember 24-én halt meg, Zrínyi december 6-án kelt temetési meghívójában úgy intézkedett: „temetése Szent Tamás apostol most következő ünnepén [december 21-én] történjék... a pálosok kolostorának Szent Ilona-templomában, Csáktornya mellett”.⁵³ A haláleset és a temetés között tehát három hónap telt el. Nagyon valószínű, hogy az Eusebiát gyászoló mitológiai allegória e három [END-p63] hónap alatt készült. A *Syrena*-kódex összeállítása, sajtópéldányának elkészítése ugyancsak erre az időszakra, illetve 1651 téli hónapjaira eshet, következésképpen ekkori keletkezésű a kódexbe még belekerült többi darab is - a *Peroratio* és a XIV., illetve XV. énekhez illesztett egy-egy epigrammatikus strófa kivételével, mert azok csak a bécsi kiadásban olvashatók.

Ha végigtekintünk 1650-51 telének eseményein, Zrínyi leveleiből az derül ki, hogy felesége halála után szinte csak legközelebbi barátjával, Batthyány Ádámmal érintkezett. Neki írja meg szeptember 23-án: „Az minemű szerencsétlenségbe vagyok mast, szerelmes feleségem az éjjel meghalván, inkább vigasztalást várnék Kegyelmedtül”, s őt tájékoztatja arról is 1650. október 25-én, hogy másnap Grazba akar menni, vasárnap (október 30-án) pedig Bécsbe. Bécsből november 14-én tudósítja Batthyányt, s jelzi, hogy pénteken (november 18-án) szeretne onnan megindulni. Így is történhetett, mert december 3-án már ismét Csáktornyan van.⁵⁴

Felesége még a ravatalon - mit kereshetett Zrínyi ezalatt Grazban és közel három hétig Bécsben? Országos dolgok is odaszólíthatták, de nagy a valószínűsége, hogy Eusebia emlékének megörökítése: a temetés és a *Syrena*-kötet kiadásával kapcsolatos előzetes tájékozódások tették halaszthatatlanná Csáktornyáról való kimozdulását. Nem lehet véletlen, hogy visszaérkezése után három nappal, december 6-án írja alá a Batthyánynak elküldött temetési meghívót: a temetés december 21-i időpontját az előkészítés után most már ki lehetett tűzni. A *Syrena*-kötet kiadása ügyében feltételezhetően nem ő maga, hanem megbízottja (valószínűleg Vitnyédy István) tárgyalt. Bárhogy is volt, az Orpheus-vers melletti megjegyzés („Ezt a munkát hevenyészve csináltam, nem is látszik méltónak”) éppúgy sietségre vall, mint befejezetlensége. Zrínyi azért adta oda másolásra a hevenyészett és a csonka siratót mégis, mert sürgette az idő: alighogy összeállította és lemásoltatta a *Syrena*-kódexet, a kódexből mindjárt sajtópéldányt kellett csinálni. Ha tudnánk, mikor került nyomdába a kézirat, az Orpheus-vers „ante quem”-je is meghatározható volna. Legfeljebb arra következtethetünk, hogy a *Syrena*-kötet nyomdai munkálatai meddig tarthattak.

Kéri Sámuel *Keresztény Senecá*-jának kéziratát Batthyány Ádám megbízásából Malomfalvay Gergely kismartoni ferences gvárdián 1654. április 28-án adta Cosmerovius Máté nyomdájába, s a négyszáz példányban megjelent könyvből június 22-ére kötötték be az első száz darabot. Malomfalvay e jó másfél hónap alatt hathatósan siettetett a nyomást, „italpénzt” ígért a nyomdászlegényeknek, előleget Cosmeroviusnak. Batthyány tisztartója július 12-én küldött szekeret a könyvekért Bécsbe, s ugyanezen a napon Nádasdy Ferenc már kapott egy példányt

Batthyánytól.⁵⁵ A *Keresztény Seneca* 12° alakú kicsi könyv, [END-p64] s mindössze 28+198 lapból áll. A *Syrena*-kötet ehhez képest 4° nagyságú és 40 ív terjedelmű; tipográfiai munkálatai legalább három hónapig tarthattak. S eközben bizonyára Vitnyédynek is gondot kellett viselnie a „bibalé”-ra...

Az volna a logikus, hogy a *Syrena*-kódex eposz utáni lírikumai közül a *Feszületre* címűt tekintsük a legkésőbbinek, mert Klaniczay Tibor szerint „szorosan összefügg Zrínyi 1651. évi tervével...”, tehát a költő az 1651-es nagy hadjárat előhangjának szánta.⁵⁶ Ezt a kronológiai helyet sugallja az istenes fohász kódex-záró szerepe is. Csakhogy ezt a verset, továbbá az *Atila*- és *Buda*-epigrammát az íródeák már bemásolta a kódexbe, amikor Zrínyi még nem készült el a másik négy epigramma végleges kéziratával. Ezeket Zrínyi tehát a feszület-himnusz után írta. A király-epigrammák folytatásaként esetleg meg is fogalmazta őket már korábban, de csak ekkorra nyerhették el végleges, bemásolható formájukat. Hogy ezeket az epigrammákat maga Zrínyi írta be a kódexbe, az ismét a sietség jele. Amikor a kódex végére kerülő versek rendjét megszabta, s átadta másolásra az Orpheus-verset, a két első epigrammát és a feszület-himnusz, jókora helyet hagyatott ki az *Atila-Buda*-epigramma és a *Feszületre* között. Annyi verssel vagy annyi vers tisztázatával azonban nem készült el, amennyi odafért (pontosabban: amennyit odaszánt) volna. Erejéből-idejéből csak a négy epigrammára futotta, de ezek lemásoltatásával sem húzta az időt, maga másolta be őket. Ekkor a *Syrena*-kódex biztosan Zrínyi kezében volt, javításai tehát valószínűleg egyidejűek a négy epigramma bemásolásával. Az Orpheus-vers melletti mentegetődés is ekkori lehet, ily módon ez nemcsak erre a versre vonatkozik: a *Syrena*-kódex és a sajtópéldány elkészülte közötti sietségnek is árulkodó jele.

A nyomdába kerülő sajtópéldány gondos másolást kívánt. Ezzel sem telhetett el kevés idő; nem is beszélve arról, hogy a sajtópéldányt Zrínyi még egyszer átnézte, ekkor javíthatott a verselésen, s ekkor - immár egy nyomtatott kötetkompozíció tudatában - írhatta *Az olvasónak* címzett bevezetést és a könyvet lezáró *Peroratio*-t is. Csak a XIV-XV. ének végén olvasható beszámozatlan versszakok készülhettek a nyomtatás közben, a már jelzett tipográfiai okokból.

A *Syrena*-kódex és a sajtópéldány összeállítása a fentiek szerint sietség és múgond végletei között, az idővel való versenyfutás közben történt. Sok minden sarkallhatta Zrínyit.

Ha a sajtópéldányt esetleg 1650. december 21-e előtt megkapta a bécsi tipográfus, a kinyomtatásra körülbelül nyolc hónap juthatott, mert mint jeleztem, 1651. szeptember közepén a kötetet Batthyány Ádám könyvtárában már leltározzák. De nem valószínű, hogy a temetés előtt készült el a sajtópéldány. 1651 első téli hónapjai is nyugalmasak: Zrínyi ekkor végezhetette el az utolsó [END-p65] korrigálást. Ha így volt, a nyomda még inkább sürgethette, s ő két nyomós okból is engedhetett az idő szorításának.

Egyrészt azért, mert felesége halálával hosszú küzdelem és várakozás után megszerzett szerelmét veszítette el, s a tragédia arra kötelezte: minél előbb állítson méltó emléket Eusebiának. Dédapja dicsőségének megörökítését ezért kapcsolta össze a *Syrená*-ban az Eusebiára való emlékezéssel. Valószínű, hogy a számok szimbolikus jelentésére érzékeny költő Eusebia halálának első évfordulójára akarta megjelentetni verseskönyvét. Legalábbis erre következtethetünk abból, hogy a *Syrena*-kötet szinte naptári pontossággal egy év múlva hagyta el a bécsi nyomdát.

Zrínyi jól tudta azt is, hogy költészettel ő csak egy-egy télben foglalkozhat igazán. Amikor tavasszal megindulnak a portyázások, a beütések vagy a nagyobb hadak, a „füstölgő üszöget” kell oltania. 1651-ben természetesen mindenekfölött eposzát szerette volna nyomtatásban látni, hiszen ez az esztendő is tele volt várakozással, készülődéssel, a tél elmúltával a pennát akármikor felválthatta kezében a szablya. Klaniczay Tibor azt írja, hogy az „1650-es év a harcok szempontjából csendesesen telt el”, Zrínyi valójában portyázásokra sem vállalkozott. „1651 elején” azonban - folytatja Klaniczay - „mélyen benyomulva a török által megszállt boszniai területre, valóságos kisebb hadjáratot indított a kosztajnicai török ellen. Támadása fényes sikerrel zárult, bár

ő maga betegen tért haza. Augusztus 21-én a betegágyból ír még Batthyánynak⁵⁷. Széchy forrásműre való hivatkozás nélkül állítja, hogy Zrínyi „az 1651. évi Vízkereszt napjára összehívott és összeült nyolcados törvényszéken kívül ritkán vetett ügyet a világra”, illetve hogy a nyáron „Stiria szélén, Pettau városban fekszik betegen”.⁵⁸ A kosztajnicai vállalkozást - Ráttkay kanonok egykorú történeti munkája alapján - Zrínyi felépülése után tárgyalja: „Alig épül vala fel, vállalatot indít a kosztajnicai török ellen... Kalandozó kedvét sem a félhold veresége Candiánál a velencések ellen, sem a spahik és janicsárok zavargása Ázsiában nem csillapítja meg... Báni felhívása következtében augusztus 4-ére Petriniá-hoz gyülekeznek a csapatok”.⁵⁹ Hogy a Ráttkay nyomán részletesen ismertetett csata melyik napra esett, Széchy nem mondja meg. Augusztus közepére a magyar-horvát seregek mindenestre már visszatértek délről, mert a békeszegő kanizsai török „augusztus derekán megrohanta Kiskomárt, a zalai végek egyik várát. A vitéz várórség visszaverte a támadást, Batthyány, Keglevich Péter és a 24-én elindult Zrínyi pedig rövidesen felmentették a várát és elűzték a törököt”.⁶⁰ Keglevich Péter naplója augusztus 15-re teszi Kiskomár ostromát,⁶¹ és a Zrínyi ekkoriban írt leveleit kommentáló Takáts Sándor sem tud olyan hadi vállalkozásokról, amelyek 1650 szeptembere és 1651 augusztusa között Zrínyi részvételével zajlottak volna, hiszen nagyobb harcokra „csak [END-p66] az év nyarán került sor”. 1651 tavaszán „Zrínyi Miklós Grazban járt” - írja Takáts -, mert Eszterházy László 1651. április 16-án arról tudósítja Kismartonból Batthyányt; „Zrínyi Miklós uram itt vala nálam két napig... Postán kellett ökegyelmének Grazban menni.”⁶²

Vajon nem fordult-e meg Bécsben ekkor ismét? A kérdést nemcsak a *Syrena*-kötet bizonyára ekkor folyó nyomdai munkálatai miatt indokolt feltenni, hanem azért is, mert Zrínyit vagy megbízottját ekkoriban más fontos dolgok is Bécsbe szólíthatták. Miközben az Eusebia emlékét is megörökítő *Syrena* sajtópéldánya már Cosmerovius Máté nyomdájában volt, Vitnyédy István szorgalmasan fáradozott Zrínyi második házasságának előkészítésén! Mészöly Gedeon 1918-ban publikálta Vitnyédynek azt az 1651. szeptember 12-én Zrínyihez írt levelét, amelyben erről van szó, de ez a dokumentum elkerülte a Zrínyi-kutatás figyelmét. Mészöly helyes magyarázata szerint Vitnyédy soraiból az derül ki, „hogy már jóval előbb ajánlotta” Löbl Mária Zsófiát Zrínyinek „egy »bécsi discursusa alkalmatosságával«, s ebbeli »vékony opinió-ja« Zrínyiben »nem kicsiny resolutiót causált«, „Ekkorra már - folytatja Mészöly a levél magyarázatát - „a titkos szerelmi eskü, a »juramentalis obligatio« is meglett az ifjú személyek közt”, de a kérő egyelőre még habozott. „Ezért írja az eszes, ügyes Vitnyédy e levelet Zrínyinek, igyekeztén őt biztossá tenni »rabja« szerelméről és rámutatván e házassággal járó anyagi előnyökre, melyek a már báni méltóságot viselő úrnak egyengetnék az utat, még nagyobb méltósághoz, a nádorsághoz.”⁶³ A házasságszerző Vitnyédy okosan megmagyarázza, miért volt szüksége Zrínyinek erre a jövő év tavaszán létre is jött egybekelésre. Mindebből bizonyos, hogy 1651 első felében (tavaszán vagy nyarán) Zrínyi nemcsak a *Syrena*-kötet ügyében látogathatott Bécsbe, hanem azért is, hogy találkozzék leendő második feleségével. Mire a *Syrena*-kötet megjelent az Eusebia-siratókkal, Zrínyi már Zsófiával is megkötötte „a titkos szerelmi esküt”, pontosabban szólva: a házasságra vonatkozó jogi megállapodást. Nincs ebben semmi érzelmi-férfiúi machiavellizmus: Zrínyi társadalmi (és anyagi) helyzetének stabilizálásához, a Zrínyi-dinasztia jövőjének biztosításához volt szükség a politikai aspirációk szempontjából is gondosan mérlegelt második házasságra, s az körültekintő előkészítést igényelt. Vitnyédy ekkori buzgó ügyködései azt is valószínűvé teszik, hogy a *Syrena*-kötet kiadásának teendőit ugyancsak ő intézte.⁶⁴

A rendelkezésünkre álló adatokból úgy tűnik: felesége halála után Zrínyi egészen 1651 augusztusáig nem fogott kardot, és a téli-tavaszi hónapokban minden erejét annak szentelte, hogy összeállítsa a *Syrena*-kódexet, megírja az Orpheus-verset, a feszület-himnuszt, az epigrammákat; hogy lemásoltassa, kijavítsa, nyomdába küldje a sajtópéldányt. Ugyanekkorra esett második házasságának tervezése. A házasság éppúgy hírnevét és jövőjét volt hivatva biztosítani,

mint verseskönyve, mert gyermeke nem maradt Eusebiától. Utódot kellett nemzenie. A költő Zrínyi ekkor természetesen verseskönyve összeállítását és megjelentetését tartotta legfontosabb teendőjének. Ha nem szakítja ki magának ezt a háromnegyed esztendőnyi viszonylagos nyugalmat, nem lehetetlen, hogy a *Syrena* éppúgy kéziratban marad, mint valamennyi prózai műve.

(Az Eusebia-sírató és a „Feszületre” kronológiai dilemmája)

Ha ez az időszak viszonylag ily csendes volt, meggondolkodtató, hogy a *Feszületre* című verset, amely már a saját kezű epigrammák lemásolása előtt készült, tekinthetjük-e az 1651-es hadjárat tudatos előhangjának, hiszen a hadi események majd csak augusztusban indulnak meg. A feszület-himnuszt istenes-vitézi frazeológiája kiválóan alkalmassá teszi egy ilyen „előhang”-szerepre, de a vers inkább a *Szigeti veszedelem*-mel függ össze; ahogy Klaniczay rámutat: „szervesen kapcsolódik az eposz koncepciójához”.⁶⁵ Azt is mondhatnánk: voltaképpen olyan összefüggésben van a hőskölteménnyel, mint az epigrammák. Csakhogy míg azok egy-egy hőst karakterizálnak, és voltaképpen „epikus” miniatúrák, a *Feszületre* az eposzban kifejeződő erkölcsi elvek erős líraiságú sűrítése. A feszület-himnusz így kezdődik:

*Sirtál már eleget lám Ariannáért,
Fogyattad könyvedet csak egy violáért,
Csak meg nem változtál, mint Biblis, semmiért,
Édes Musám, fűért s rothandó eszközért.*

Nehéz kérdés, hogy a *Feszületre* vajon még az Eusebia-sírató előtt, vagy inkább utána keletkezett? A kiemelt első sor nyilvánvalóan az *Arianna sirása*-ra, a második a Viola-idillekre vonatkozik. Ha Zrínyi ily világosan különbséget tett még nagyjából egynemű szerelmi versei között is, amennyiben Eusebia halála után írta a feszület-himnuszt, céloznia kellett volna szerelme elvesztésére (az Orpheus-versre) is. Próbálom majd bizonyítani,⁶⁶ hogy a *Feszületre* koncepcióját és frazeológiáját már a *Szigeti veszedelem* előlegezi. Ez a genetikus összefüggés éppúgy az eposzhoz közelíti a feszület-himnuszt, mint ahogy az epigrammák is a hőskölteményből ágaznak el. A *Feszületre* kódex-záró szerkezeti helye ugyancsak arra vall, hogy Zrínyi már akkor tervezhette ezt a verset, amikor hozzáfogott a *Syrena* összeállításához - az Eusebia-sírató ellenben csak felesége előre nem látott halála után vált megírhatóvá. [END-p68]

Persze az sem lehetetlen, hogy a *Feszületre* második sorában a „Fogyattad könyvedet...” mégis a gyászversre utal, jóllehet ez a szokványos fordulat lépten-nyomon előkerül a Viola-idillekben is. Biztosabb fogódzók híján a feszület-himnusz keletkezési idejének mindkét lehetősége mérlegelendő. De hadd bocsássam előre máris az „előtt” vagy „után” esetében egyformán érvényes tanulságot: ha a *Feszületre* az Orpheus-allegória előtt íródott, akkor is összefoglalás, visszatekintés az addig írt Viola-versekre és az *Arianna sirása*-ra, s keletkezése így is a versek összegyűjtésével, kötetbe rendezésével függ össze. Az Eusebia-sírató előtti datálást erősíthetné még az a körülmény, hogy ahhoz képest esztétikai rangja feltétlenül magasabb. Elképzelhető, hogy a gyengébb Orpheus-vers után Zrínyinek még volt ereje, ihlete ilyen kiváló költeményhez? Természetesen, hiszen hátra volt még a *Peroratio* is! Az a tény, hogy a feszület-himnuszt Zrínyi a *Syrena*-kötet lezárásának szánta, az Eusebia-sírató utáni keletkezéssel is összeegyeztethető. További meditációk helyett erre a szerkezeti helyre vessünk még pillantást. A kódex-lezárás szándékát úgy kell érteni, hogy Zrínyi verseskönyvének kompozíciós eszméje ekkor még ezen az alakulási szinten állott, a költő ezt az istenes befejezést vélte helyénvalónak. A *Feszületre* ebben a kompozíciós értelemben is inkább lezárás, semmint nyitány. Hogy a *Syrena*-kötetet Zrínyi végül mégsem ezzel, hanem a világi *Peroratio*-val zárta, ehhez a merész ötletéhez a *Feszületre* után készült (mindenesetre ekkor letisztázott) heroikus epigrammákon keresztül vezet az út: ezekben már éppúgy a hírnév vágya és

erős hite a főmotívum, mint a *Peroratio*-ban. A saját kezű epigrammák kronológiai helye ezért is a feszület-himnusz után jelölendő meg. De ha ez így van, a *Feszületre* - hogy még egy utolsó kronológiai megjegyzést tegyek - nemcsak az említett epigrammák, hanem az Orpheus-vers előtt is készülhetett. Az egyelőre határozottabban meg nem oldható kronológiai dilemmát a *Feszületre* kódexbeli kompozíciós helye tulajdonképpen nehezíti: a költő akkori szándékai szerint valóban annyira oda illik, hogy ez a hely a kronológiával való egybeesést sugallja.

Visszatérve a felesége halála és az 1651. évi első táborba szállás között eltelt időszakhoz, tekintsünk bele Zrínyinek Batthyány Ádámmal írt leveleibe. Azokban bizony csip-csup dolgokról van szó (csavargó hajdúk cselekedetei, ellentmondó hírek bizonyos Pandur Jankó betyárkodásairól, egy fogságba jutott franciskánus barát megsarcoltatása stb.). Zrínyi és Batthyány személyes találkozására sem igen kerülhetett sor 1651 augusztusa előtt. Augusztus vége felé viszont annál fontosabb találkozás esett meg közöttük. 21-én kelt leveléből kitetszően Zrínyi még beteg, de 24-én (csütörtökön) már azt írja Batthyány-nak: „szombaton Kegyelmeddel estvére mindenképpen megegyezek Szent-gróton”.⁶⁷ Eszerint mindketten Zalába igyekeztek, hogy Zalaszentgróton [END-p69] találkozzanak. Ez a sereglés már valóban jelentősebb hadak megmozdulása. A háborús konfliktus a zalai Kiskomár és a somogyi Segesd térségében alakult ki. Augusztus közepén Hasszán kanizsai basa megtámadta a hódoltságba benyúló magyar vidéket védő Kiskomár várát, de kétnapi ostrom után a bátor védők elűzték. Időközben Batthyány Ádám, Zrínyi és Keglevich Péter felmentő serege is megérkezett, s visszavágásként Kiskomár megtámadásáért, a török kézen levő Segesdet kezdték ostromolni. A kanizsai török kiskomári támadása után a volt nagyvezír, Murad budai pasa is Kiskomár-Segesd térségébe vonult. Országos riadalom támadt, s végre Bécs sem tétlenkedett: Johann Puchheim generálist, az udvari haditanács alelnökét hatezer főnyi sereg élén Segesd alá küldték Murad pasa ellen.⁶⁸ A Puchheimhez csatlakozott Zrínyi, Batthyány, Keglevich és Eszterházy László rövidesen el is foglalták volna Segesdet, ha Bécs nem állítja le az ostromot mégis. A két hadsereg végül igazi összecsapás nélkül vonult el.⁶⁹

Eközben kapja meg Batthyány Ádám Zrínyi *Syrena*-kötetét, mert a könyvet már szeptember 17-én lajstromozzák könyvtárában. Feltehető, hogy Zrínyi 1651. augusztus 26-án este, a levelében előre jelzett szombaton, a zalaszentgróti találkozás alkalmával adta át verseskönyvét legmeghittebb barátjának, hiszen a kötet másképp aligha jutott el szeptember 17-e előtt Németújvárra.

Az *Adriai tengernek Syrenai*a tehát még 1651 augusztusában megjelent. Ily módon megtérült a sietség: a *Szigeti veszedelem* épp akkor került a magyar nemesség kezébe, amikor megindultak a magyar, horvát, német hadak a török ellen. Más kérdés, hogy a Segesd környékén gyülekező seregek végül is összecsapás nélkül széledtek szét, s hogy a bécsi udvar ezután is megtiltotta a végvárak őrségének, hogy törökellenes akciókat hajtsanak végre.⁷⁰

(Az elveszett Eszterházy-epicédium)

Csak 1652. augusztus 26-án, a vezekényi csatában virradt fel újra a kezdeményezés és a győzelem reménye. A Bars megyei Nagyvezekénynél a királyi csapatok győzelmet arattak a török felett, de ezt az összecsapást mégis országos gvász kísérte, mert négy Eszterházy fiú esett el a csatatéren. A hősi halottak között volt Eszterházy László, akiről Zrínyi siratóverset írt. Az elveszett költemény 1652. évi vagy ahhoz közeli keletkezése mellett éppúgy a friss megrendülés szól, mint ahogy az hívta életre az Eusebia-siratót is.

Zrínyi először talán magától Batthyány Ádámtól értesült a vezekényi csatáról, mert már 1652. szeptember 4-én így válaszolt Batthyánynak: „Bizonyára nem kicsin és kevés szomorúsággal és bánattal értettem Eszterházy uram elestét, [END-p70] de kérem Kegyelmedet szeretettel, tudósítson Kegyelmed, mint és hogy esett az dolog, és ez az gonosz s véletlen szerencsétlenség”.⁷¹ Mivel Hoffmann Pál temetési orációja - amit Zrínyi ismerhetett és verséhez felhasználhatott - 1653-ban

jelent meg, 1654 elején pedig újabb lenyomata készült,⁷² az epicédium keletkezésének „post quem”-jét elvileg 1653-54 fordulójára tehetjük. Az elvi „ante quem” pedig Vitnyédy 1657 áprilisában kelt levele, amelyben a vers kéziratát visszakéri nőttestvérétől.⁷³ Valószínűnek tartom, hogy az epicédium pontosabb keletkezési ideje 1652 tele, közelebről az 1652. november 26-án lezajlott temetés körüli időszak, mert Zrínyi aligha vett részt a végtisztesség megadásán, s éppen az epicédiummal kompenzálta távolmaradását.

(A „*Vitéz hadnagy*” utáni epigrammák és az „*Elegia*”)

A könyvbejegyzések formájában fennmaradt versekről szólva megkockáztattam, hogy az *Assai ben balla...* fordítása, a *Java szerencsének...* kezdetű epigramma feltehetően 1650-51 után keletkezett. Kronológiai helye eszerint az Eszterházy-epicédium előtt volna. Biztosabb fogódzó híján itt is említhető, mert éppoly szorosan összefügg a *Vitéz hadnagy* gondolatvilágával, mint *Az idő és hírnév* epigrammaciklus. Egyet kell érteni Klaniczay Tiborral, aki 1958. évi Zrínyi-kiadásában azt állítja, hogy a *Java szerencsének...* és *Az idő és hírnév* „cím alá foglalt három gnómaszerű rögtönzés valószínűleg a *Vitéz hadnagy* című műve írása közben, 1651-1653 között keletkezett”.⁷⁴ A keletkezés éve még pontosabban meghatározható, ha abból indulunk ki, hogy *Az idő és hírnév* három kis verse a *Vitéz hadnagy* III. fejezete, a *Centuriák* végén maradt fenn. Legalábbis erre mutat Zrínyi prózai műveinek legrégebb és leghitelesebb másolata, az úgynevezett Bónis-kódex, amely Zrínyi példányáról készült. Mivel *Az idő és hírnév* epigrammaciklus harmadik darabja, a *Befed ez a kék ég...* korábbi változata a *Vitéz hadnagy* szövegében néhány bekezdéssel előbb tűnik fel, kétségtelen, hogy a végleges formát közlő utolsó lap is hozzátartozott Zrínyi kéziratához.⁷⁵ A *Centuriák* keletkezési éve 1652-53,⁷⁶ természetesen az utolsó lapok sem lehetnek korábbiak. De még ez a kettős évszám is 1653-ra redukálható, mert a *Vitéz hadnagy* első előszava ugyanúgy az idő meghatározásával, értelmezésével vívódik, mint az epigramma-sorozat első darabja.⁷⁷ Márpedig az előszó a teljes mű befejezése után készült, s mintegy az első vers lírai kérdésfelvetéseire válaszol fogalmilag, abból fejlik elő, azt folytatja. Az előszavak rendszerint „utószavak”. Ez logikailag is belátható, de Zrínyi maga oszlat el minden esetleges fennmaradó kételyt, mert hivatkozik „a 3. résznek utolsó aphorismusá”-ra. [END-p71]

Már Négyesy László megfigyelte, hogy a középső darab, a *Nem irom pennával...* „a *Peroratio* végső szakaszainak gnómaszerűbb változata”.⁷⁸ Ebből esetleg arra következtethetünk: ez az epigramma már korábban megvolt, s mindjárt a *Syrena*-kötet nyomdai munkálatai után a még friss *Peroratio* ihletében íródott. Erre vonatkozóan nyomósabb bizonyíték nincsen. De az bizonyos, hogy a *Befed ez a kék ég...* korábbi, mint *Az idő szárnyon jár...*, hiszen alig eltérő változata megelőzi a három kis vers ciklusba foglalását. A ciklus rendjével szemben a kronológia tehát itt is nagy valószínűséggel más sorrendet mutat: 1. *Nem irom pennával...*, 2. *Befed ez a kék ég...*, 3. *Az idő szárnyon jár...* A középső és a harmadik biztosan 1653-ban, az első esetleg még 1651-ben készült.

A versfüzér a *Vitéz hadnagy* kéziratában természetesen címtelen. *Az idő és hírnév* cím Széchy Károly 1906. évi kiadása nyomán terjedt el,⁷⁹ s jobb híján (szögletes zárójelben) megtartotta Négyesy és Klaniczay is.

Ugyancsak Széchy adta az *Elegia* címet Zrínyi *Elég volt Istennél Ábrahám jókedve...* kezdetű versének. Az *Elegia* Zrínyi 1658-ban született s egy év múlva meghalt kislánya halálára íródott. A gyermek már 1658 augusztusában beteg. „Keserűen bánt velem a szerencse... elvette szeretett leányomat és fiamra is ugyanezt a végzetet várom, mert végtelenül gyöngé” - írta a kétségbeesett apa ekkor a családját sújtó csapásokról.⁸⁰ A tavaszra utaló strófákból Széchy helyesen következteti, hogy a fiúcska a következő év tavaszán halt meg.⁸¹

Im mast ifiadik megvénült esztendő,
Tavaszra fordula téli kemény üdő,

Ah az én tavaszomat irigy elrontá
Szerencse, sőt még inkább télre fordítá...

Végigtekintve a *Szigeti veszedelem* utáni versek keletkezési körülményein, a könnyebb számontartás végett kronológiai rendbe állítom ezeket is:

1. *Nyisd meg én torkomat...* [*Orpheus keserve*]
O, nagy Abissusnak... [*Orpheus Plutónál*]
- Mindkettő 1650.szeptember 24. után, feltehetően december 21. előtt.
A kompozíciót egy versnek tekintem.⁸²
2. *Atilla*
3. *Buda*
4. *Feszületre* - Lehetséges, hogy még az Orpheus-vers előtt.
5. *Szigeti Zrini Miklós*
6. *Deli Vid Sarkovics* [END-p72]
7. *Radivoj és Juranics vajdák*
8. *Farkasics Péter* - Mind 1650 őszén vagy 1650-51 telén, még a *Syrena*-kódex összeállítása közben.
9. *Peroratio* - 1650 őszén, még inkább 1650-51 telén, már a sajtópéldány összeállítása közben.
10. Az eposz XIV. és XV. énekének beszámozatlan utolsó strófái - 1651 első hónapjaiban vagy tavaszán, a *Syrena*-kötet nyomtatása közben.
11. *Assai ben balla...* - *Java szerencsének...* - 1648 vagy 1650-51 után.
12. *Eszterházy-epicédium* - Valószínűleg 1652 telén.
13. A *Vitéz hadnagy* végén fennmaradt epigrammaciklus [*Az idő és hírnév*] - 1653-ban; a *Nem irom pennával...* esetleg előbb, talán nem sokkal a *Peroratio* után.
14. *Elég volt Istennél Ábrahám jó kedve...* [*Elegia*] - 1659 tavaszán.
15. *Naigusche sesztoke...* - 1660 első felében vagy korábban.

Zrínyi verseskönyve a Szigeti veszedelem köré csoportosított lírai verseket nem időrendben, hanem költői szándékainak megfelelő elrendezés alapján tartalmazza. A versek keletkezésének tisztázásához nélkülözhetetlen kronológiát minduntalan támasztékul kell használnunk, a költő Zrínyi szándékairól, poétikai-esztétikai tudatosságáról azonban a versek ciklusba sorolásának szempontjai tájékoztatnak. [END-p73]

II. A VERSEK IDŐRENDJE

¹ Klaniczay 1964. 60-63, 67-68. A nem említett további adatok is innen valók.

² Ezt a hozzávetőleges dátumot helyesen használja Klaniczay, mert Eszterházy Pál naplójában nem szerepel évszám. 1643 olvasható Jeneinél: 1964. 43. Zrínyi legfeljebb 1643 első felében udvarolhatott még Eszterházy Júliának, mert Nádasdy 1644. febr. 6-án vette feleségül, az előtte való hónapokban pedig már menyasszonya volt.

³ Klaniczay 1964. 62. Széchy Dénes levelének teljes szövegét publikálta Jenei 1964. 49.

⁴ Az adat Keglevich Péter naplójában. Közölte Deák Farkas: TT 1867. 244.

⁵ Klaniczay 1964. 62.

⁶ Ezt az összefüggést (Rátkay György egykorú történeti munkájára hivatkozva) említi Jenei 1964. 41.

⁷ Klaniczay 1964. 67-68.

⁸ Széchy I. 1896. 156-157.

⁹ Klaniczay 1964. 79-80.

¹⁰ *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig.* Szerk. Klaniczay Tibor. Bp. 1964. 161, 165. A Zrínyi-fejezetet Bán Imre írta.

¹¹ „De vajon biztos-e a *Szigeti veszedelem* eddig elfogadott keltezése? Nem kellene-e ezt felülvizsgálni?” - kérdezi abban az 1981. nov. 4-én kelt lektori jelentésben, amelyet Király Erzsébettel közösen írt „*Adria tengernek fönnforgó hajjai*” - *Tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatáról* c. könyvünkről juttatott el a Szépirodalmi Könyvkiadónak. Észrevétele az alább részletesen ismertetett Czobor-Zrínyi-párhuzamra vonatkozik. 1982 őszén - természetesen anélkül, hogy az író személyéről vagy a kronológiai vizsgálatokról tudott volna - Rákosné Ács Klára, a történeti grafológia kiváló művelője, kérésemre megvizsgálta három Zrínyi-levél kézírását: I. 1647. aug. 8., II. 1647 ősz, III. 1648. febr. 17. Analízise meglepő egzaktussággal mutat rá arra a múltat rekonstruáló művészi erőfeszítésre, amivel Zrínyi ekkortájt eposzában életre kelti a szigeti ostrom eseményeit: „Volt benne valami, amit mindig a múltból merített, emelt ki, s valahogy mindig a múltból indult ki. Hihetetlen tradíció az, ami az életét telíti és összefoglalja... De tradíció az is, ami őt szinte beborítja, hihetetlen mélységbe és magasságba emeli, romantikus és művészi töltést ad neki. Teljesen más világban él, mint a köznapi emberek, egész más világot alakít ki magának... keresi mindenben a szépet, a harmonikusot, a festőit és a szimbólumokat... Csupa szellem, csupa forma, csupa mozgás, csupa emelkedettség, de mindig visszatér a múltba, a múltból merít... már annyira benne él a múltban, hogy nem tudja elválasztani azt a jelentőt” stb. Amikor Szilágyi Ferenc, a Magvető Kiadónál megjelenő grafológiai analízisek sajtó alá rendezője rákérdezett: „A »tradíció«, a »múlt« mint visszatérő kulcsszavak, a jelennek s múltnak szinte egybekeveredése az írónál jelentheti-e azt, hogy ekkor írta dédapjáról szóló hősi eposzát?... Rákosné Ács Klára határozott igennel felelt: »az I. és II. levél korszakában annyira beleéli magát a múltba, hogy szinte nem is tudja, ő írja-e vagy valaki más: azonosítja magát a múlttal. A III. levél írása idején már nem ennyire: ekkor már nagyon fáradt.«”

¹² Kanyaró Ferenc: *A Zrínyiász kelte és költője.* ItK 1893. 391-392. Kanyarót (1859-1910) méltatlanul elfeledte az utókor. Első Zrínyi-dolgozata, a *Zrínyi szerelme* (Figyelő, 1885) még romantikus hevületű, képzelgő értekezés. Később lehiggad, de feltevéseiből sohasem számúzi a leleményességet, s kíméletlenül kritikus, ha szakmai hozzá nem értést tapasztal. Merényi Lajost, az Eszterházy hercegek levéltárosát például Zrínyi-ismeretből osztályozta elégtelenre (*Zrínyi legújabb epigonja.* ItK 1893). Kanyaró forráspublikációinak széles alapvetése, az általa közölt kéziratok gondos filológiai dokumentációja ugyancsak elismerésre méltó (*Zrínyi a költő két levele.* Századok, 1886; *Montecuccoli és Zrínyi vitája.* TT 1887; *Új-Zrínyivár építésének okai.* TT 1888; *Zrínyi ismeretlen munkája.* TT 1890. - Ez a Zrínyi erős hatását mutató *Siralmas panasz*, amiről később Széchy derítette ki, hogy nem Zrínyi műve). Foglalkozott még Zrínyi hadtudományi munkáival (Figyelő, 1886), Zrínyi és Széchenyi (Keresztény Magvető, 1891), Zrínyi és Vörösmarty (EPhK 1895) párhuzamos helyeivel, s magvas bírálatot írt Kende *Bibliotheca Zrinyiana*-járól (EPhK 1893). Szellemes és sokrétű érveléssel ő állapította meg azt is, hogy Zrínyi 1620-ban született (Figyelő, 1886). Amikor az Akadémia 1891-ben *Gróf Zrínyi Miklósnak, a költőnek élete s munkái* címmel pályázatot hirdetett, Kanyaró is pályázott, és ő nyerte el a megírás jogát. (Vö. Akadémiai Értesítő, 1890. 127, 300.) Lelkesen munkához kezdett, de túlbecsülte erejét s idejét, és a kijelölt hatánapra, 1892. dec. 31-ére nem írta meg a könyvet. Az I. Osztály 1893. jún. 24-i ülésének jegyzőkönyvében arról olvasunk (MTA Kvt 1505. 33a), hogy Kanyaró határidőhosszabbítást kér 1894 végéig, mert „munkája érdekében a horvát és stájer levéltárakban kutatnia kell, valamint megtekinteni a Szilágyi István-féle gyűjteményt Máramaroszigeten”. De csak tervezi a „nagyobb monographiát” (levél Szilágyi Áronhoz, 1893. okt. 8. MTA Kvt Ms 44 35/250), miközben Széchy Károlynak már 1894 januárjában Kolozsvárra kölcsonzik Zágrábból a Zrínyi-könyvtár kért darabjait. (Vö. Széchy-Badics-kiad. 1906. XXXIV.) Szilágyi Sándor fel-

szólítására Széchy új adatok ismeretében kezdheti el írni a Zrínyi-életrajzot, s két év múlva, 1896. június 20-án már dátumozza is az I. kötet előszavát. Kanyarónak 1894 végéig volt sürgető határidőhosszabbítása, Széchy 1894 elején kezdett intenzív munkához, lényegesen jobb feltételekkel. A két kolozsvári Zrínyi-kutató versengéséből Széchy került ki győztesen. A nehezebb körülmények között dolgozó, gyenge egészségű Kanyarót megbénította hátrányának tudata és a helyzetből adódó feszültség. 1893-ban három Zrínyi-tanulmánya is megjelent, még 1895-ben is publikált egyet, de Széchy könyvének megjelenése után már le sem írta Zrínyi nevét, Széchy kritikájára sem válaszolt. Pályája tragikus törését kétségkívül siettetette Széchy kritikája, amely kategorikusan elvetette *A Zrínyiasz kelte és költője* megállapításait. Kanyaró feltáratlan kéziratos hagyatéka a volt kolozsvári unitárius kollégium levéltárában található. Csak jelzetszerűen ismerem ilyen tételait: *Tanulmányok Zrínyi életiratahoz* (1346, 191 p. + 5 f.); *Zrínyi* (1356, 236 f.); *Notite...* (2123/I. 276 f. Ez is magyar kézirat, 1894-ből). Széchy Károly hagyatéka feltehetően szintén Kolozsvárott található.

¹³ Széchy I. 1896. 152-154.

¹⁴ A három érv fejtegetése: Uo. 157-168.

¹⁵ Uo. 161-164. Vö. még Négyesy-kiad. 1914. 441.

¹⁶ A kihagyott strófaik szövege: Uo. 441-442.

¹⁷ Széchy I. 1896. 167.

¹⁸ Hivatkozása: „Merényi Lajos: *Herczeg Esterházy Pál nádor*. Budapest, 1895. 85. I.” Eszterházy naplójában Merényi közlése szerint ez olvasható: „Szegény üdvözült atyám uramat Nagyszombatban eltemetvén, engemet a tutor atyafiak Esterházy Gáspár, Mihály és Sándor uraimékkal Graecben iskolába küldöttek, a holott mindjárt principiába vittek, Esterházy Sándor urammal együtt, az 1646. esztendőben... Onnét a vacatiókra haza jövén Homonnay György urammal, mentünk azután való esztendőben Nagyszombatban iskolába...” A Homonnai fiú grazi gimnáziumi beiratkozásának évét okmányszerűen nem ismerjük. Benda Kálmán az egyetem (az akadémiai tagozat) anyakönyvi bejegyzéseinek kiadására figyelmeztet: J. Andritsch 1965. A 77. lap szerint Homonnai György nevét 1648-ban írták be a grazi egyetem anyakönyvébe, egyszersmind jelölve, hogy „physicus”. Tehát 1648-ban második éves egyetemi hallgató volt. Eszerint az első, a „logikai” évet 1647-ben végezhetette. Az anyakönyvből tudjuk azt is, hogy Gyurkó úrfi 1648-ban tizenöt éves volt. Eszterházy naplójának Széchy által idézett utalása ily módon a Homonnai fiú gimnáziumi tanulmányaira vonatkozhat.

¹⁹ Ezzel kapcsolatban a korszak történész kutatóitól remélhető eredmény. A Zrínyi-Lippay-viszonyról, Lippay későbbi szerepléséről R. Várkonyi Ágnes rajzolt az eddigieknél realisabb képet: *Zrínyi szövetséglevele*. Történelmi Szemle, 1984. Sajtó alatt.

²⁰ Klaniczay 1964. 332. Vö. még 330-331. A paszkvillus kiadva: RMKT XVII. 9. 253-256, 646-647. A „németi magyar urak” olvasata itt: „némeli” de ez nem változtat Klaniczay értelmezésének helyességén.

²¹ Klaniczay-Csapodi-kiad. II. 1958. 62.

²² Klaniczay-Csapodi-kiad. II. 1958. 78. Vö. még Klaniczay 1964. 331.

²³ Uo. i. h.

²⁴ Vö. Széchy I. 1896. 167.

²⁵ Vö. Klaniczay-Csapodi-kiad. II. 1958. 280-281, 521. R. Várkonyi Ágnes könyvem disszertáció-változatának opponenseként fejtette ki e levélre vonatkozó értelmezését.

²⁶ *A két Zrínyi körmendi levelei*. Kiad. Iványi Béla. Bp. 1943. 106. 1648. jan. 16-án kelt levele szerint Zrínyi kettejüket várja. Vö. Klaniczay-Csapodi-kiad. II. 1958. 76. Vö. még Klaniczay 1964. 320.

²⁷ Vö. az I. fejezet 112. jegyzetével. A *Syrena*-kötet 1651 őszen való megjelenésére - forráshivatkozás nélkül - utal Széchy (II. 1898. 19) és Széchy nyomán a Négyesy-kiad. 1914. 12.

²⁸ Vö. Klaniczay 1964. 624.

²⁹ Klaniczay-Csapodi-kiad. II. 1958. 72.

³⁰ Klaniczay 1964. 319.

³¹ Klaniczay-Csapodi-kiad. II. 1958. 79.

³² Uo. 87.

³³ Klaniczay 1964. 320-321.

³⁴ Kanyaró F.: *I. m.* 409.

³⁵ Iványi B.: *I. m.* 114-115.

³⁶ Takáts: *Zr. levelek* 1929. 156, 158-159.

³⁷ Klaniczay-Csapodi-kiad. II. 1958. 85-86. A közlésben egy zavaró sajtóhiba: „megharcoltunk *pénzeken*” helyett „*pénteken*” a helyes. Ez a péntek 1648-ban április 3-ára esett. Vö. Szentpétery Imre: *Oklevéltani naptár*.

Bp. 1912. 100.

³⁸ Bibl. Zr. 1893. 38. Zágrábi jelzete: NSB R 3578. Mikrofilmje: MTA Kvt Mikrofilmtár, A 261/V.

³⁹ MTA Kvt Ms 716/a 1. 59a.

⁴⁰ Dézsi betűhíven lemásolta Czobor fordításának szövegét. A szegedi Dézsi-hagyatékban őrzött másolatot Pirnát Antal szívességéből használtam. A Czobor-fordításról lásd Pirnát Antal tanulmányát: *Czobor Mihály Héliodóros-átköltése*. Előadás 1981. november 2-án az MTA Irodalomtudományi Intézetében.

⁴¹ Vö. a 11. jegyzettel.

⁴² Vö. Szörényi 1979. 284.

⁴³ Ritoók Zsigmond: *Vergilius-életrajzok*. Antik Tanulmányok, 1961. 154. A Suetonius-Donatus-összefüggést Ritoók Zs. jelzi.

⁴⁴ Zrínyinek több Vergilius-kötete volt (Bibl. Zr. 1893. 73, 33), de ezek közül csak kettő határozható meg. Az egyik a csáktornyai jegyzék szerint (VII. 21) a „P. Virgilij Maronis Opera cum notis Thomae Farnabij. Libellus Parvus in 12.” (Londoni 1634-es kiadását bibliográfiai leírásból ismerem, magyarországi példányát nem találtam.) A másik Melanchton Vergilius-kiadása (Zürich, Froschauer, 1587), amely Zágrábban ma is megvan: NSB BZ 65. Ugyanez a kiadás, de az 1581. évből: OSZK Ant. 6384. Ezt használtam. Jodocus Badius Ascensius bevezetője (4b-7b) többször idézi a Donatus-életrajzot és az 5a lapon arra is utal, hogy Vergilius tizenegy évig írta eposzát. A Donatus-életrajz teljes szövege egy másik Vergilius-kiadásban: *P. Virgilii Maronis Bucolica, Georgica et Aeneis*. Bazel, 1551. OSZK Ant. 1397. (A 4b lapon a medve-hasonlat.)

⁴⁵ A Gellius-helyre Ritoók Zs. id. tanulmánya utal (Noct. Att. 17, 10, 2-3), Barcza József és Soós József fordításában idézem: „Emlékszem, hogy Favorinus bölcsész... Vergiliusról körülbelül így nyilatkozott: »Publius Vergilius, barátainak és meghittjeinek, ezeknek tudósítása szerint, a saját tehetsége és szokásaira vonatkozólag azt szokta mondani, hogy verseit medve módra hozza a világra. Amint ugyanis az az állat idétlen és alaktalan kölyket ellik, s szülőtteit nyalogatva alakítja és idomítja, épp úgy az ő szellemi termékei is eleintén külsőleg alaktalanok és tökéletlenek, de aztán szorgalmas átdolgozással megadja nekik a külső kinézés kellő vonásait.«” (*Attikai éjszakák*. II. köt. X-XX. könyv. Bp. 1905. 229.) Speroni és Bartoli hivatkozása: *Király E.-Kovács S. I.* 1983. 95. Vergilius érlelő-jobbító alkotásmódjával szemben Statiusé a gyors rögtönzés vagy legalábbis annak elhitelesítési szándéka. A *Silvae* könyveinek ajánlásából Zrínyi ismerhette Statius rögtönzéseméletét, mert Statius munkái megvoltak könyvtárában. (Bibl. Zr. 1893. 74.) A Statius-Zrínyi-kapcsolat még feltárandó. A „soha meg nem corrigáltam” irodalomelméleti értelmezése: *Király E.* 1983.

⁴⁶ Vö. Havas László: *A Vergiliusnak tulajdonított Culex*. Antik Tanulmányok, 1963. 118.

⁴⁷ Vö. NySz III. 1211-1212. A *Peroratio*-t nem, de a *Syrena*-kötet ajánlását idézi, s hasonló példát hoz a vizsolyi Bibliából: „Azon voltam, hogy az könyvet véghöz vivén ki bocsátanám.” A *véghöz viz* 'transigo', 'zu ende bringen' jelentése is hangsúlyozandó. Pándi Pál megjegyzése nyomán arra hajlok, *Az olvasónak* inkább ezt, a *Peroratio* inkább az 'absolvo' jelentést mutatja, de ez a kétféle jelentés az előszóban összemosódik. A „Véghez vittem immár” a XVI. század óta szilárd összetétel, lásd Baranyai Decsi János Bártfán, 1598-ban megjelent adagiumai között (II, 3, 3, 10): „Colophonem addidit, *Véghöz vitte immár*. Summam manum imposuit, idem.”

⁴⁸ Vö. Takáts: Zr. levelek 1929. 159-161.

⁴⁹ Klaniczay 1964. 80. A linzi látogatásra vonatkozó levél Klaniczay szerint nem biztos, hogy 1646-ban íródott. Hogy Zrínyi 1646 januárjában járhatott Linzben az uralkodónál, azt Luttenberg, 1646. jan. 29-i keltezésű esküvői meghívójának záradéka is megerősíti: „egészen a mai napig nem tudtam öfölségétől elszabadulni, még kevésbé ide jönni”. Lásd Klaniczay-Csapodi-kiad. II. 1958. 51.

⁵⁰ Klaniczay 1964. 321. Zágrábi jelzete: NSB BZ 193.

⁵¹ Szörényi 1979. 282-284.

⁵² Vö. *Király E.-Kovács S. I.* 1983. 80-96. Alaposabb kifejtés: *Király E.* 1983.

⁵³ Klaniczay-Csapodi-kiad. II. 1958. 138. A dec. 21. megállapításához vö. Szentpétery I.: *I.* m. 55.

⁵⁴ Klaniczay-Csapodi-kiad. II. 1958. 134-137. (A napok pontosítása - alább is - Szentpétery id. oklevéltani naptára segítségével.)

⁵⁵ Idézetek Malomfalvay Gergely Batthyány Ádámhoz írt leveleiből: „a könyv nyomtató legények is italpénzt kérnek, s úgy is lesznek szorgalmatosbak” (1654. ápr. 7.): „Immáris igen emlegeti a pénzt az typographus, azért bár csak száz forintot küldene most az úr önagsága..., melyből a legényeknek is bibalniok lehetne, hogy serényebbek volnának” (ápr. 16.); „a könyvnyomtatónak szája íze is megvesz, ha pénzt nem lát, mikor az munkához kezd” (ápr. 17.); „Senecat is elkezdtem tegnap... megkenvén az könyvnyomtatónak az száját, jobb ízűen munkálkodnak immár, amint hogy a legények is szorgalmatosbak, mivel hogy szokás szerént bibalét

ígértem nekik”. (ápr. 29.) Iványi 81-85.

⁵⁶ Klaniczay 1964. 357, 361.

⁵⁷ Uo. 345-346. Aug. 23-án - még felesége halála előtt - felszólítja katonáit, hogy készüljenek egy Sziszek táján tervezett portyázásra; október első hetében a Kulpa vidékén akar portyázni, de a nagy áradások miatt az akció elmarad. Vö. Csapodi Csaba levélközlésével: ItK 1962. 649-652.

⁵⁸ Széchy I. 1896. 304, 311.

⁵⁹ Uo. 314-315.

⁶⁰ Klaniczay 1964. 346.

⁶¹ Vö. Deák Farkas id. közlésével: TT 1867. 246. Vö. még *Magyarország történeti kronológiája*. Főszerk. Benda Kálmán. II. köt. Bp. 1982. 472.

⁶² Takáts: Zr. levelek 1929. 170-171.

⁶³ Mészöly 1918. 107-108. A levélnek van még egy érdekes életrajzi vonatkozása: „Nagyságod Velencében létekorán gondolván azt, Nagyságod ne gondoljon véle, kirül ha Isten Nagyságodat felhozná, lenne is szólásom.” Zrínyi tehát 1651-ben Velencébe készült.

⁶⁴ Vitnyédy 1661 nyarán írja Zrínyi egyik kéziratos munkájával kapcsolatban: „Bizony megérdemelné, hogy arany bötükkal nyomtatnák ki, és ha Nagyságod megengedné énnekem, s *másodszor* ily kegyelmesen concedálná, bizony nagy jó szívvel kinyomtatnám.” Idézi Klaniczay 1964. 689. Zrínyinek csak egy könyve jelent meg nyomtatásban, itt tehát Vitnyédy a *Syrena*-kötet kinyomtatására emlékezik vissza. Jellemző, hogy ami Batthyány Ádám udvarában Malomfalvay páter feladata, azzal Zrínyi nem Forstall Márkot, csáktornyai udvari papját bizza meg, hanem Vitnyédyt. Legfeljebb arra gondolhatni még, hogy Ráttkay György zágrábi kanonok is szerepet játszhatott a bécsi kiadóval való kapcsolatfelvételben. Ráttkay Löbl Mária Zsófia anyjának, Ráttkay Annának volt a nagybátyja, s a Zrínyi fivéreknek ajánlott, az ő hőstetteiket is ünneplő *Memoria regum et banorum...* c. történeti műve épp a házasság esztendejében, 1652-ben jelent meg Bécsben, Cosmerovius tipográfusnál, Subarich György metszeteivel. (Zrínyi példánya: Bibl. Zr. 1893. 62.) Ráttkayról: Széchy III. 1900. 3-4.

⁶⁵ Klaniczay 1964. 360.

⁶⁶ Lásd a VII. 1. fejezet.

⁶⁷ Klaniczay-Csapodi-kiad. TI. 1958. 149.

⁶⁸ Az eseményeket legvilágosabban Péter Katalin foglalja össze: *A magyar főúri politika fordulata a XVII. században*. Kézirat, 1972. 152-153.

⁶⁹ Vö. Széchy I. 1896. 322-323.; Klaniczay 1964. 346.

⁷⁰ Vö. Klaniczay 1964. 349.

⁷¹ Klaniczay-Csapodi-kiad. II. 1958. 162.

⁷² Lásd a VIII. 1. fejezet 13-14. jegyzetét.

⁷³ Uo. 22. jegyzet.

⁷⁴ Klaniczay-kiad. I. 1958. 681.

⁷⁵ A Bónis-kódex az OSZK-ban; Quart, Hung. 412. A ciklus keletkezéséről: Zr. tanulmányok 1979. 89-91.

⁷⁶ Vö. Klaniczay 1964. 392.

⁷⁷ Vö. Klaniczay-kiad. I. 1958. 431.

⁷⁸ Négyesy-kiad. 1914. 452.

⁷⁹ Széchy-Badics-kiad. 1906. 319.

⁸⁰ Klaniczay-Csapodi-kiad. II. 1958. 270.

⁸¹ Széchy IV. 1900. 45, 49. Vö. még Klaniczay 1964. 625.

⁸² Lásd erről a VI. 5. fejezetet.